

Χρήστος Ανδρ. Νιτσιάκος

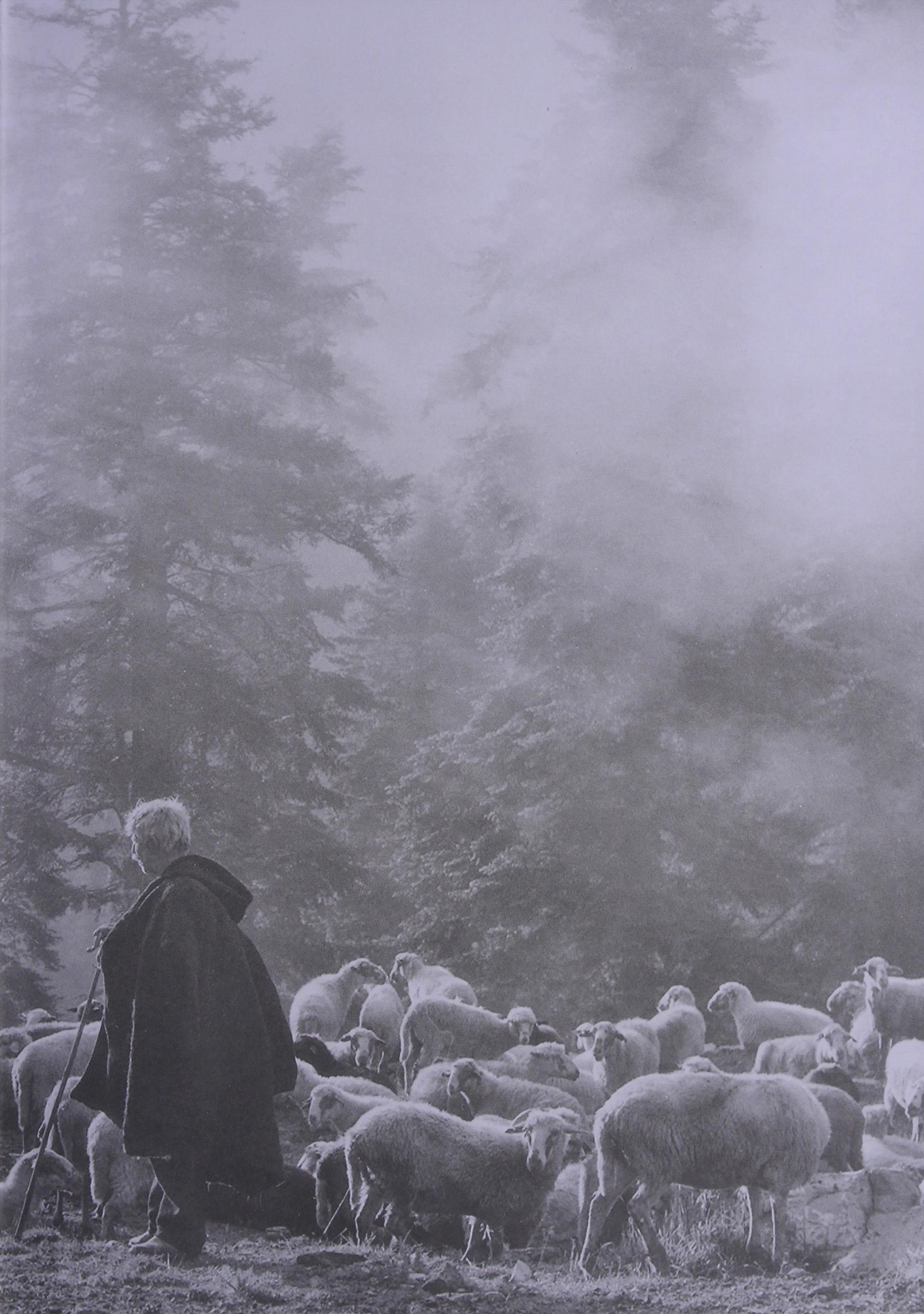
Η ΑΕΤΟΜΗΛΙΤΣΑ ΤΟ ΝΤΕΝΙΣΚΟ

ΙΧΝΗΛΑΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΜΑΣ



ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ





**Η ΑΕΤΟΜΗΛΙΤΣΑ
ΤΟ ΝΤΕΝΙΣΚΟ**

ΙΧΝΗΛΑΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΜΑΣ





© 2025 Copyright για όλο τον κόσμο

Χρήστος Ανδρ. Νιτσιάκος

ISBN 978-618-5447-53-3

Χρήστος Ανδρ. Νιτσιάκος

Η ΑΕΤΟΜΗΛΙΤΣΑ ΤΟ ΝΤΕΝΙΣΚΟ

ΙΧΝΗΛΑΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΜΑΣ



ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 62594
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 11-9-2025
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 944.53 Ν11

Χρυσή Εργασία

82

ΑΣΤΙΑΙΜΟΤΕΑ Η

ΤΟ ΜΕΤΕΚΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ



Η έκδοση είναι ευγενική χορηγία
της οικογένειας Θεόδωρου Νιτσιάκου



Όταν
το παρελθόν θυμάται
και
το μέλλον ονειρεύεται



«Όποιος δε γνωρίζει τον τόπο που γεννήθηκε
αισθάνεται πάντα ξένος»



Αφιερωμένο στους
Ανδρέα-Πλάτωνα Χρ. Νιτσιάκο
και
Θεόδωρο Χρ. Νιτσιάκο

ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟ

Το βιβλίο αυτό με την ιστορία της Αετομηλίτσας είναι αφιερωμένο:

Στη μνήμη του παιδιού μας ΑΝΔΡΕΑ-ΠΛΑΤΩΝΑ που είχε ιδιαίτερη αδυναμία στην Αετομηλίτσα. Έφυγε πρόωρα, μόλις δώδεκα χρονών. Όταν άκουσε τα συγχαρητήρια, που μου απευθυνόταν τηλεφωνικά για την εκλογή μου το 1999 ως Πρόεδρος του χωριού, μου είπε: «Μπαμπά, τώρα θέλω έργα για το χωριό, όχι μόνο λόγια». Γι' αυτό και το βιβλίο το θεωρώ το σημαντικότερο απ' όλα τα έργα που έκανα στο χωριό.

Αφιέρωση στον Θ. Νιτσιάκο: Στη σημερινή εποχή της τεχνολογίας και του ωφελιμισμού κατά την οποία εκλείπει η ευαισθησία, η ενσυναίσθηση και η διάθεση για προσφορά, η ύπαρξη ανθρώπων, οι οποίοι διακατέχονται από ευγενή συναισθήματα και κυρίως από αγάπη για προσφορά στον τόπο τους, σπανίζει. Σ' αυτήν, λοιπόν, την κατηγορία ανήκει ο αξιόλογος συμπατριώτης μας Θεόδωρος Νιτσιάκος, ο οποίος δεν ξεχώριζε μόνο για την εξυπνάδα και τη διορατικότητα πετυχαίνοντας τα μέγιστα στον επιχειρηματικό χώρο, αλλά διακρινόταν και για την απλότητα, την αγάπη προς τον συνάνθρωπο και κυρίως για την αγαπημένη του πατρίδα την Αετομηλίτσα. Η βοήθεια και η κάθε είδους προσφορά προς τον τόπο του τον κατατάσσουν στον χώρο των ευεργετών, καθότι είχε το χάρισμα της ευεργεσίας, το οποίο κοσμεί λίγους ανθρώπους. Στη μνήμη του είναι αφιερωμένο αυτό το πόνημα, του οποίου χορηγός είναι η οικογένειά του, αντάξιοι συνεχιστές του έργου του. Με το να χορηγούν τέτοιες πρωτοβουλίες που έχουν ως σκοπό την προβολή και διάσωση του πολιτισμού και της ιστορίας της Αετομηλίτσας, αποδεικνύουν έμπρακτα το αίσθημα φιλοπατρίας και κοινωνικής αλληλεγγύης που τους χαρακτηρίζει. Τους ευχαριστούμε ιδιαίτερα γι' αυτό.

Η καταγραφή της ιστορίας ενός τόπου είναι απόδοση τιμής σε όσους γεννήθηκαν, έζησαν και κατέληξαν σε αυτό, συγχρόνως όμως είναι και υπενθύμιση του χρέους προς τις επόμενες γενιές ώστε να διατηρήσουν κατά το δυνατόν αλώβητα τα μνημεία, τον πολιτισμό, τα ήθη, τα έθιμα και εν γένει την παράδοση.

Ο αγαπητός φίλος Χρήστος Νιτσιάκος τα συνδυάζει απόλυτα αυτά στο βιβλίο για το Ντένισκο, την γνωστή σήμερα ως Αετομηλίτσα στα κοινά της οποίας αφιέρωσε πολλά χρόνια. Όλη του όμως η ζωή είναι συνδεδεμένη και ταυτισμένη με το χωριό και τους ανθρώπους της.

Είμαι ευτυχής που συνεργάστηκα μαζί του, αλλά πολύ περισσότερο χαρούμενος που μου δίνεται η δυνατότητα να χαιρετίσω την έκδοση και να καταγραφούν έτσι και οι οικογενειακοί δεσμοί μου με την Αετομηλίτσα.

Δεσμοί που έχουν την αφετηρία τους, αμέσως μετά την λήξη του Εμφυλίου, όταν ο πατέρας μου είχε στην ιδιοκτησία του δάσος προς ξύλευση στην περιοχή, ζώντας έτσι τη μετέπειτα ιστορική διαδρομή του χωριού, τις προσπάθειες για ανοικοδόμηση, αλλά και την σταδιακή φυγή των μόνιμων κατοίκων της. Έστησε εκεί, με την εγκατάσταση ενός πριονιού, την ξυλουργική επιχείρησή του, απέκτησε φιλίες, έκανε και κουμπαριές και έγινε αναπόσπαστο κομμάτι της τοπικής κοινωνίας.

Γνωριστήκαμε με την οικογένεια Νιτσιάκου και εγώ συνδέθηκα πολύ στενά με τον αείμνηστο Θεόδωρο, με τον οποίο κάναμε εξορμήσεις

σε διάφορα μέρη. Θυμάμαι τη μεγάλη συγκίνηση που τον διέκρινε όταν σε Σκόπια-Αχρίδα, συναντούσαμε Έλληνες βλαχόφωνους που είχαν εγκατασταθεί εκεί, αλλά πάντα είχαν στη σκέψη τους την ιδιαίτερη πατρίδα τους. Αξέχαστη μου έχει μείνει η γνωριμία με τον Λεωνίδα Μανάκια, γιο του αείμνηστου φωτογράφου και κινηματογραφιστή Μίλτου Μανάκια.

Ο Θεόδωρος Νιτσιάκος, σε όλη του τη ζωή, και μέσα από την εταιρεία ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ ΑΒΕΕ, προσπαθούσε πάντα να βοηθάει την Αετομηλίτσα, η οποία ήταν το ασφαλές «καταφύγιό του» μέχρι και τη μοιραία ημέρα που έχασε τη ζωή του.

Ο Χρήστος Νιτσιάκος, είναι εκείνος στον οποίο έλαχε ο κλήρος, να συνεχίσει τον αγώνα –μέσω του βιβλίου που κρατάτε στα χέρια σας– για να διατηρηθεί άσβεστη η μνήμη, ώστε η Αετομηλίτσα που πλήρωσε βαρύ τίμημα στα χρόνια του Εμφυλίου να ξαναζωντανέψει, να αποκτήσει την αίγλη που της αξίζει και να προσελκύσει νέους ανθρώπους που με τη σειρά τους θα την οδηγήσουν σε ένα καλύτερο αύριο.

Την προσπάθεια αυτή είμαι πρόθυμος να συνδράμω μέσω της Περιφέρειας με παρεμβάσεις που θα βελτιώνουν τις υποδομές της, εκφράζοντας πάντα σεβασμό στις αρχές και στις αξίες των κατοίκων της.

Αλέξανδρος Καχριμάνης
Περιφερειάρχης Ηπείρου



«ΤΟΠΟΣ» είναι μια μικρή λέξη με μεγάλη όμως σημασία, στην οποία συμπεριλαμβάνονται πολλές έννοιες μαζί. Είναι ο χώρος αλλά και η θέση του ανθρώπου σ' αυτόν ή ως προς αυτόν. Γιατί ο Τόπος βρίσκεται μέσα μας· στον τρόπο που μας επηρεάζουν πράγματα και πρόσωπα, καθώς και στη διάθεση που έχουμε να τον βιώσουμε. Σ' αυτή, λοιπόν, την έννοια συμπυκνώνονται το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον μαζί.

Για μας τους Αετομηλιτσιώτες είναι αυτά που αντικρίζουμε καθημερινά και συνάμα όσα «πατάμε», όταν κινούμαστε. Είναι το χωριό με τις πλατείες, τις αλάνες του, καθώς και η φύση, ο καθαρός αέρας που αναπνέουμε και τα γάρ-γαρα και δροσερά νερά, που αναβλύζουν από κρυστάλλινες πηγές και ρέουν παντού. Είναι οι μεγάλες και απότομες πλαγιές, τα δάση, οι ρεματιές και τα βουνά.

Για τους προγόνους που έζησαν πριν το 1950, ο τόπος, το Ντένισκο, ήταν το μεγαλύτερο κομμάτι της ζωής τους, η ίδια η υπόστασή τους, γιατί σ' αυτόν έζησαν. Εκεί γνώριζαν ακόμα και το «τι υπάρχει κάτω από την κάθε πέτρα». Ήταν η δουλειά τους, οι χαρές, οι λύπες, οι δυσκολίες και οι πολύ μεγάλες περιπέτειες που πέρασαν.

Για τις μετά τον εμφύλιο γενιές, είναι οι πρόγονοί μας με τις ιστορίες τους –που τότε μας φαίνονταν σαν παραμύθια–, οι συγγενείς, οι παιδικοί μας φίλοι και όλοι οι συμπατριώτες μας. Είναι, όμως, και τα χαλάσματα του χωριού μέσα στα οποία μεγαλώσαμε, καθώς και όλες οι τοποθεσίες του, που γυρίζαμε έφηβοι, σπιθαμή προς σπιθαμή, όπου βρίσκαμε τα κατάλοιπα του εμφυλίου. Γιατί αυτή η γενιά μεγάλωσε και ανδρώθηκε στο κατεστραμμένο Ντένισκο, ακούγοντας όμως από τους παππούδες μας για τα μεγαλεία του παλιού χωριού και, συγχρόνως, ζώντας τη μεγάλη προσπάθεια αναγέννησης της νεότερης Αετομηλίτσας και της διάσωσης των παραδόσεών μας. Για τους νεότερους δε και για τις επόμενες γενιές αποτελεί και το ίδιο τους το μέλλον. Γι' αυτό οι Αετομηλιτσιώτες σήμερα, που είμαστε διασκορπισμένοι σε πολλά σημεία, όπου κι αν βρισκόμαστε, στις συζητήσεις, όταν ανταμώνουμε, αλλά και στις σκέψεις μας πάντα

κυριαρχεί αυτός ο «τόπος», η Αετομηλίτσα-το Ντένισκο, που είναι η μεγάλη κοινή μας αγάπη.

Από νέος, που άρχισα ν' ασχολούμαι ενεργά με τα κοινά της Αετομηλίτσας, με απασχολούσε πάντα το γεγονός ότι δε βρέθηκε κανένα γραπτό στοιχείο σχετικό με το παρελθόν του δικού μας ΤΟΠΟΥ, τόσο για το απώτερο όσο και για το πιο πρόσφατο.

Ανέκαθεν με ενοχλούσε πολύ, αλλά και συνάμα με παραδειγματίζε, το γεγονός ότι πολλά άλλα χωριά είχαν κατορθώσει να γράφουν από πολύ νωρίς βιβλία σχετικά με το δικό τους παρελθόν. Έχω διαβάσει αρκετά από αυτά, τα οποία πιστεύω πως μου χρησίμευσαν στην προσπάθεια αυτή που ξεκινώ, αλλά που δυστυχώς όλοι μας, τα μεταπολεμικά χρόνια, ελάχιστα κάναμε γι' αυτό το τόσο μεγάλο και σημαντικό θέμα. Κάποια στιγμή, όμως, τον άνθρωπο τον επισκέπτεται το παρελθόν του και του χτυπάει την πόρτα. Τότε μυστικά και κρυμμένες ιστορίες έρχονται στο φως και τον εκθέτουν για την ατολμία του.

Για να μην υπάρχει, λοιπόν, αυτό το τεράστιο κενό και στις επόμενες από εμάς γενιές, πήρα την απόφαση να γράψω την ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΕΤΟΜΗΛΙΤΣΑΣ, ώστε να μείνει κάτι, που θα το έχουμε τώρα αλλά και στο μέλλον. Για κάποιους που μεγάλωσαν και έζησαν την παιδική τους ηλικία στην Αετομηλίτσα, σήμερα, όταν την επισκέπτονται νιώθουν ότι είναι τόπος λατρείας, προσκυνήματος και ανάκλησης της παιδικής τους ηλικίας. Σα να έχει σταματήσει εκεί ο χρόνος. Όλα αυτά τα στοιχεία θεωρώ ότι είναι ουσιαστικοί λόγοι που με οδήγησαν, έστω και αργά, να γράψω για τον δικό μας ΤΟΠΟ, «ταξιδεύοντας» σιγά σιγά από το παλιό και ξακουστό Ντένισκο μέχρι τη σημερινή και πανέμορφη Αετομηλίτσα, κάνοντας πολλούς σταθμούς ενδιαμέσων.

Ένα ταξίδι πεντακοσίων περίπου χρόνων, που όμως αξίζει να το κάνουμε όλοι μαζί, ξεκινώντας από τότε που οι πρόγονοί μας άρχισαν να κατοικούν στη λάκκα Μοναστήρι-Κερασιά-Μηλιά. Από την περιοχή στην οποία βρίσκεται η Μπάλτα, από όπου έβγαινε το μυθικό κριάρι και συνευρίσκονταν με τα πρόβατά μας δημιουργώ-

ντας τη σπάνια Ντενισκιώτικη ράτσα τους. Αφού περιπλανηθούμε εδώ χαμηλά, όπως και οι πρόγονοί μας για περισσότερα από διακόσια χρόνια, θα «ανηφορήσουμε» μετά μαζί τους, έχοντας οδηγό το μυθικό κριάρι, που θα μας οδηγήσει και θα μας αφήσει στη νέα τοποθεσία που διάλεξαν οι παππούδες μας, για να χτίσουν το καινούργιο χωριό, τη σημερινή Αετομηλίτσα. Εδώ εμείς θα μείνουμε άλλα τόσα χρόνια για να φτάσουμε στο σήμερα, ενώ το κριάρι θα ανέβει πιο ψηλά, στη δρακόλιμνη της Σκίρτσια, απ' όπου βίαια το άρπαξαν, γιατί το είχαν ζηλέψει. Το οδήγησαν στον ξεριζωμό του και περιμένει να το φέρουμε πάλι πίσω για να «ηρεμήσει» ο ΤΟΠΟΣ από τις κατολισθήσεις που ακολούθησαν. Εκτός από τον μυθικό ξεριζωμό του κριαριού, ακολούθησε στον τόπο μας και ένα άλλος μισεμός, όταν το ένα τρίτο περίπου των κατοίκων της Αετομηλίτσας, βρέθηκε για πολλά χρόνια στην ξενιτιά. «Το σεργιάνι στο παρελθόν έχει και πάρα πολλά εμπόδια, που όμως δεν πρέπει να μας απογοητεύουν και να αποτρέπουν την ενατένισή του».

Για το μεγάλο αυτό ταξίδι στον χρόνο, αξιοποίησα όσες πηγές μπόρεσα να βρω. Δυο από αυτές ήταν πολύ χρήσιμες αλλά και αξιόπιστες για την περίοδο από το 1913 και μετά. Είναι κατά κύριο λόγο οι αφηγήσεις που άκουγα στα παιδικά μου χρόνια (τις δυο δεκαετίες μετά το 1950) από τους τότε εβδομηντάρηδες και πάνω –που γεννήθηκαν γύρω στα 1900–, αφού οι ίδιοι μεγάλωσαν και έζησαν μέσα σ' αυτή την περίοδο. Η άλλη πηγή είναι οι ζωντανές αφηγήσεις συγχωριανών μας που έζησαν τις δύσκολες καταστάσεις του βίαιου ξεριζωμού τους, για πολλά χρόνια, από τον ΤΟΠΟ μας. Υπάρχει, όμως, και ένα πλούσιο φωτογραφικό υλικό, που «κράτησε» ζωντανή όλη εκείνη την περίοδο. Το γεγονός δε ότι κανένα καλοκαίρι δεν έλειψα απ' το χωριό, αλλά κυρίως το ότι μεγάλωσα στο παραδοσιακό οικογενειακό μας καφενείο, τη σημερινή ταβέρνα «Ο Ανδρέας», με «πλούτισε» με τα ακούσματα των τότε μεγαλύτερων μου.

Όσο, όμως, θα προσπαθήσουμε να ταξιδέψουμε πιο πέρα και πίσω στον χρόνο, πηγαίνοντας σε παλιότερες από το 1900 εποχές, τόσο δυσκολότερα διακρίνονται «τα ίχνη» της ιστορίας του χωριού μας. Αλλά επειδή ανήκουμε στη μεγάλη εθνότητα των Βλάχων, για την οποία υπάρχουν πολλά καταγεγραμμένα ιστορικά στοιχεία του μακρινού αυτού παρελθόντος, αξιοποιήσαμε από αυτά και το παραμικρό που αφορά στο Ντένισκο.

Επίσης, οι παππούδες της εποχής από το 1950 μέχρι το 1970, εκτός του ότι θυμότανε οι ίδιοι την περίοδο από το τέλος της τουρκοκρατίας μέχρι το 1950, που γι' αυτούς ήταν ακόμα αφηγήματα νωπά, είχαν ακούσει και πολλά απ' τους δικούς τους παππούδες για τη ζωή των προγόνων τους. Εγώ όλα αυτά τα άκουγα σαν παραμύθια καθώς μεγάλωνα δίπλα τους. Μερικοί από αυτούς είναι: Ο Γιάννης Μπαρμπαγιάννης, ο Χρήστος Λάππας, οι αδερφοί Λάμπρος και Ντίνας Καράτζιος και οι συγγενείς μου Στέργιος, Σταύρος, Δημητράκης Νιτσιάκος, τις «ιστορίες» των οποίων άκουγα και τους χειμώνες στη Ροδιά, και πολλοί άλλοι. Οι αξιοσέβαστες αυτές μορφές των παππούδων μας, των τελευταίων που φορούσαν τις παραδοσιακές μας φορεσιές, έχουν «φωτογραφηθεί» και έχουν παραμείνει για πολλά χρόνια ανέπαφες στο «ασπρόμαυρο φιλμ» του υποσυνείδητού μου. Μαζί τους έμειναν «ηχογραφημένες» στο μυαλό μου και οι σημαντικές αφηγήσεις που άκουγα καθημερινά για το παλιό Ντένισκο. Όλα αυτά που κινούνταν μεταξύ πραγματικότητας και μύθου, λόγω και της νεαρής μου τότε ηλικίας, τραβούσαν τόσο πολύ το ενδιαφέρον, που έμειναν στο μυαλό μου ανεξίτηλα και διατηρούνται μέχρι σήμερα ζωντανά. Μορφές, και ιστορίες μαζί, τώρα που ξεκίνησα να γράφω επανέρχονται λες και τους είδα και τους άκουσα πρόσφατα, σκηνογραφώντας και σκηνοθετώντας έτσι την ιστορία αυτού του τόπου.

Προχωρώντας, όμως, ανακάλυψα και αρκετά επίσημα γραπτά στοιχεία που αφορούν στο Ντένισκο την εποχή που δημιουργήθηκε ο πρώτος οικισμός στο Μοναστήρι, δηλαδή από τον 16^ο αιώνα και μετά. Επίσης, πολλά είναι και όσα συνέβησαν στο χωριό κατά την περίοδο 1940 μέχρι το 1960, δηλαδή απ' την ιταλογερμανική εισβολή, την κατοχή, τον εμφύλιο, τον ξεριζωμό μεγάλου μέρους των κατοίκων του χωριού, την παραμονή στην Αλβανία και όχι μόνο, μέχρι την επάνοδό τους γύρω στα 1960 και πολύ αργότερα από τις άλλες χώρες. Μια εποχή που λίγο έλειψε να ερημωθεί και η Αετομηλίτσα, μαζί με όλα σχεδόν τα Γραμμοχώρια του νομού Καστοριάς. Τις μεγάλες αυτές περιπέτειες των ξεριζωμένων από τον τόπο συγχωριανών μας, τις μεταφέρω όπως τις αφηγούνται σε ζωντανές σημερινές μαρτυρίες τους μερικοί από αυτούς που έζησαν τις τραγικές εκείνες καταστάσεις. Για την περίοδο αυτή στηρίχθηκα και σε όσα άκουσα από τη γενιά των τότε σαραντάρηδων περίπου, που τα έζησαν μεν,



αλλά δεν έφυγαν στην ξενιτιά. Η νεότερη εποχή, δηλαδή από το 1950 και μετά, για τη γενιά μου θεωρείται «πρόσφατη», αλλά και τα γεγονότα είναι πιο νωπά. Στο βιβλίο συμπεριλήφθηκαν και αυτά, για να τα θυμηθούν οι μεγαλύτεροι, αλλά κυρίως να τα μάθουν οι νέοι του σήμερα και περισσότερο οι Αετομηλιτσιώτες του αύριο. Τα τελευταία πενήντα εξήντα χρόνια (1960 και μετά), που έχουν γίνει τόσες και τέτοιες μεγάλες ανατροπές και αλλαγές στην Αετομηλίτσα, τις έχω ζήσει, συμμετείχα στα περισσότερα γεγονότα και τα γνωρίζω καλά, αλλά επικαλούμαι και μαρτυρίες πολλών άλλων. Σημαντική πηγή είναι και η εφημερίδα «Η ΑΕΤΟΜΗΛΙΤΣΑ» που άρχισε να εκδίδεται (και τη γράφω ο ίδιος ανελλιπώς) από το 1987.

Η κτηνοτροφία και τα άλλα παλιά και νεότερα επαγγέλματα, η ζωή στο χωριό, οι παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα, η γλώσσα μας και πολλά άλλα έχουν τον δικό τους χώρο στο βιβλίο. Τα τοπωνύμια και πολλά άλλα γράφονται και στη βλάχικη γλώσσα, γιατί έτσι τα έχουμε συνηθίσει οι μεγαλύτεροι αλλά και για να εξοικειώνονται λίγο με τη μητρική μας γλώσσα οι νεότεροι. Μεγάλο μέρος καταλαμβάνουν και οι πολλές φωτογραφίες, κυρίως οι παλιές, που συνοδεύουν τα κείμενα και κάνουν το βιβλίο να είναι κάτι ανάμεσα σε βιβλίο και άλμπουμ. Γιατί «μια εικόνα αξίζει όσο χίλιες λέξεις».

Σε κάθε βήμα που κάνω, μαζί με όλα τα παραπάνω, προσπαθώ να αξιοποιήσω και το παραμικρό που αναφέρεται στην Αετομηλίτσα και έχει καταγραφεί σε διάφορα άλλα βιβλία και εργασίες, στα οποία γίνονται αναφορές και για τον τόπο μας.

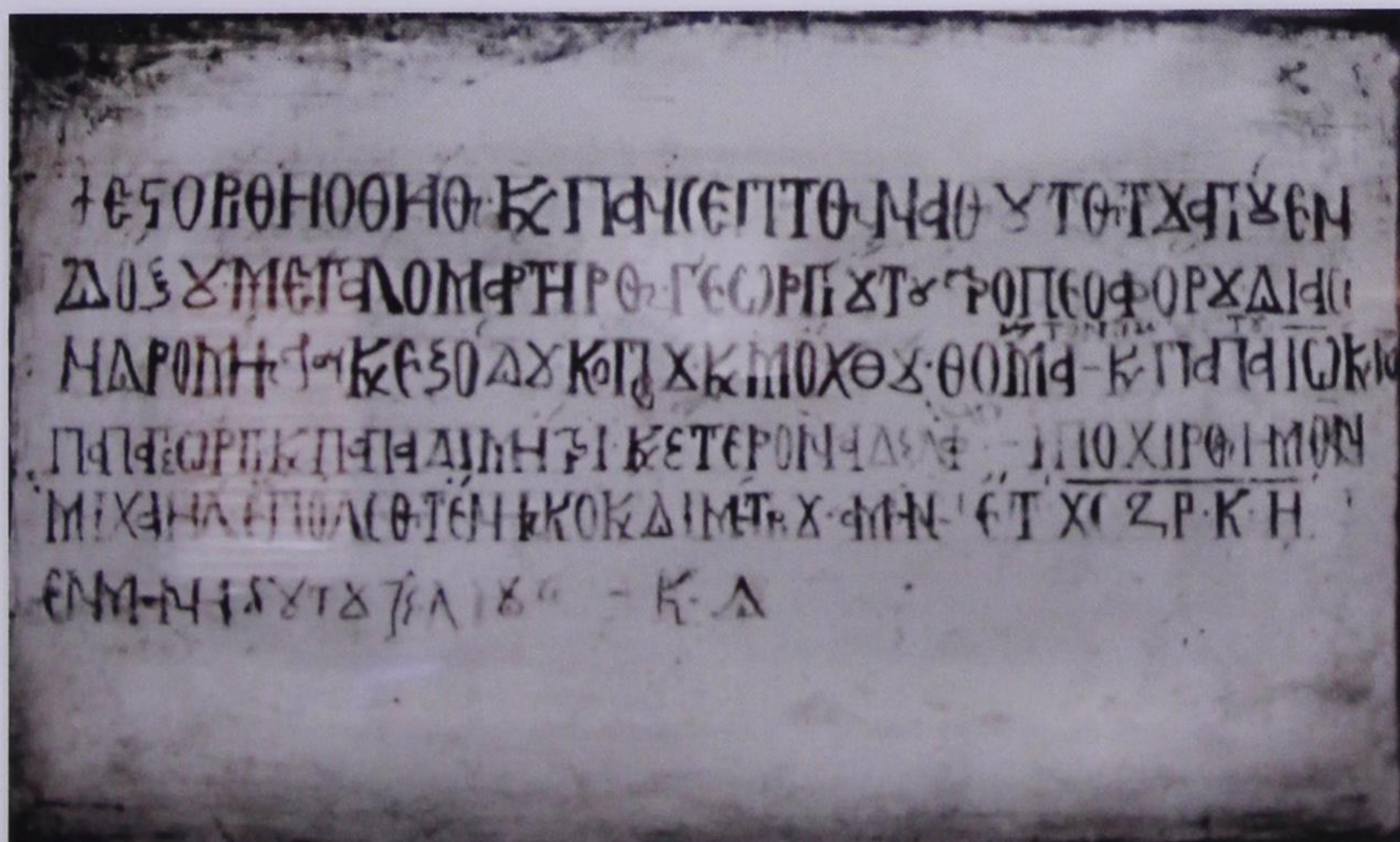
Για την καλύτερη δε κατανόηση του περιεχομένου επισημαίνω ότι το βιβλίο γράφτηκε κατά χρονικές περιόδους και όχι κατά θεματικές ενότητες, γι' αυτό και κάποια συνδετικά νοηματικά στοιχεία μπορεί να συναντώνται σε αρκετά σημεία.

Στο σημείο αυτό, θέλω να αναφέρω το «έναυσμα» που στάθηκε αφορμή στη σύλληψη της ιδέας του παρόντος βιβλίου και το οποίο συνέβη αρκετά χρόνια πριν. Το 2008 ο φιλόλογος Μιχάλης Παντούλας, τότε βουλευτής Ιωαννίνων, χάρισε στην Κοινότητά μας μια κορνίζα με την παρακάτω επιγραφή και στο πίσω μέρος τη μετάφρασή της.

Η ακριβής απόδοση της επιγραφής αυτής σε σημερινή γραφή είναι:

«ΕΣΤΟΡΙΘΗ Ο ΘΗΟΣ ΚΕ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ
ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ ΜΕ-
ΓΑΛΟΜΑΡΤΗΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΟΠΕΟ-
ΦΟΡΟΥ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΟΥ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΥ
ΚΟΠΟΥ ΚΕ ΜΟΧΘΟΥ ΘΟΜΑ- ΚΕ ΤΟΝ ΤΕ-
ΚΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕ ΠΑΠΑΪΩΑ ΚΕ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΗ
ΚΕ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΗ ΚΕ ΕΤΕΡΟΝ ΑΔΕΛΦΩΝ
- ΙΠΟ ΜΙΧΑΗΛ ΕΚ ΠΟΛΕΟΣ ΤΕΝΗΣΚΟ ΚΕ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΤΟΣ ΧΣ ΖΡΚΗ ΕΝ ΜΗΝΙ ΑΥ-
ΓΟΥΣΤΟΥ ΤΕΛΙΟΥΤΕ - ΚΔ»

Η επιγραφή υπάρχει στον Ι.Ν. του Αγίου Γεωργίου στη Βροσίνα Ιωαννίνων. Είναι γραμμένη το έτος 1620 ανορθόγραφη, πράγμα πολύ φυσιολογικό για την εποχή εκείνη, από την οποία όμως βγαίνουν κάποια συμπεράσματα για τους πρώτους οικισμούς. Διασώζεται εδώ και τέσσερες αιώνες, μάλιστα είναι γραμμένη από Ντενισκιώτες ζωγράφους, και μας δίνει σημαντικές πληροφορίες.



Κτητορική Επιγραφή
Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου
Βροσίνας Ιωαννίνων
(24 Αυγούστου 1620).



Κατ' αρχάς φαίνεται και εδώ πως το Ντένισκο προϋπήρχε ως χωριό ήδη από τον 17^ο τουλάχιστο αιώνα. «ΕΚ ΠΟΛΕΟΣ ΤΕΝΗΣΚΟ... 24 Αυγούστου του έτους 1620», γεγονός που εναρμονίζεται απόλυτα και με τα προηγούμενα που αναφέραμε, καθώς και με το ότι οι ορεινοί οικισμοί δημιουργήθηκαν κατά τον 16^ο αιώνα. Το χωριό ήταν ακόμα στη θέση Μοναστήρι και το όνομά του ήταν Ντένισκο. Επίσης, οι αγιογράφοι που αναφέρεται ότι κατάγονται από το Ντένισκο πρέπει να έμεναν στον οικισμό και ίσως προέρχονταν από τότε που λειτουργούσε το Μοναστήρι.

Θα μείνουμε περισσότερο στη λέξη ΕΣΤΟΡΗΘΗ (ιστορήθη). Σύμφωνα με Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών «ΙΣΤΟΡΗΜΕΝΟΣ ΝΑΟΣ» είναι ο αγιο-εικονο-γραφημένος ναός, που έχει δηλαδή διακοσμηθεί με θέματα από τη θρησκευτική παράδοση. Κατά την επιγραφή λοιπόν ο ναός εικονογραφήθηκε και διακοσμήθηκε (τέμπλο κλπ) από τον Μιχαήλ με καταγωγή απ' το Ντένισκο (ΙΠΟ ΧΕΙΡΟΣ ΗΜΟΝ ΕΚ ΠΟΛΕΟΣ ΤΕΝΗΣΚΟ...).

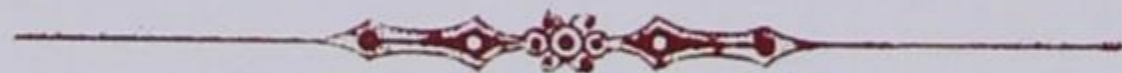
Πολλές φορές είχαμε ακούσει από τους παππούδες μας ότι στο Ντένισκο υπήρχαν αγιογράφοι, όταν το χωριό ήταν στις πρώτες τοποθεσίες. Αυτό ενισχύεται και από το γεγονός ότι στην ευρύτερη περιοχή η τέχνη της αγιογράφησης ήταν αρκετά διαδεδομένη. Ήταν γνωστοί παλιά οι αγιογράφοι του Λιανοτοπίου και μέχρι πρότινος των Χιονιάδων. Μάλιστα έλεγαν πως η αγιογρα-

φία μεταδόθηκε από Ντενισκιώτες αγιογράφους στους Χιονιαδίτες, που είναι από παλιά πασίγνωστοι στην τέχνη αυτή. Σχετικά με το θέμα αυτό ο γνωστός συγγραφέας-λαογράφος Κίτσιος Μακρής* γράφει: «Κτηνοτρόφοι από το χωριό Αετομηλίτσα εγκαταστάθηκαν στους Χιονιάδες και όταν κάποιο βαρύ χειμώνα έχασαν τα κοπάδια τους από το κρύο, πήγαν στην Ιταλία και έμαθαν την τέχνη».

Κατά μια άλλη εκδοχή, σε εποχές που οι Ντενισκιώτες πήγαιναν στα χειμαδιά της Ηγουμενίτσας, συνάντησαν ομάδα οικογενειών που ασχολούνταν και με την αγιογραφία, μετακινήθηκαν και αυτοί μαζί τους προς τον Γράμμο και εγκαταστάθηκαν στους Χιονιάδες. Παράλληλα, έμαθαν και Ντενισκιώτες την τέχνη της αγιογραφίας.

Υστερόγραφο: Το βιβλίο αυτό αφορά στην Αετομηλίτσα και απευθύνεται κυρίως στους συμπατριώτες μας. Ελπίζω πως δε θα κοσμεί απλά τις βιβλιοθήκες των σπιτιών, αλλά θα είναι ένα βιβλίο απλό και προσιτό σε όλους, που θα διαβάζεται από τους παππούδες μέχρι και τα εγγόνια.

Προσωπικά, δε διεκδικώ με αυτό να γίνω επαγγελματίας συγγραφέας, ούτε και σε κανένα οικονομικό όφελος προσβλέπω. Όλα τα κέρδη θα τα καρπωθούν αποκλειστικά οι φορείς μας. Η μόνη δική μου φιλοδοξία είναι να έχει η σημερινή και η επόμενη γενιά της Αετομηλίτσας αυτό που έλειπε μέχρι τώρα από τον ΤΟΠΟ μας.



* Κίτσιος Μακρής, «Χιοναδίτες ζωγράφοι», εκδ. Μέλισσα, σελ. 29, 1981.

Α΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ



Καταυλισμός Βλάχων. Φωτογραφία Τάκης Τλούπας.



Γενικά για τους Βλάχους - η βλάχικη γλώσσα

Οι πρώτες αναφορές που έχουμε για την παρουσία των Βλάχων στον χώρο της Βαλκανικής υπάρχουν από την εποχή του Βυζαντίου, κατά τον 6^ο αι. μ.Χ., για την οποία έχουν γίνει αρκετές έρευνες και μελέτες. Γι' αυτό πριν ξεκινήσουμε να γράφουμε την Ιστορία της Αετομηλίτσας, θεωρήσαμε απαραίτητο να αναφερθούμε με συνομιλία στο θέμα. Η προσέγγιση του θέματος της παρουσίας των Βλάχων όχι μόνο κατά τη βυζαντινή περίοδο αλλά στη συνέχεια και κατά την μεγάλη περίοδο της κυριαρχίας των Οθωμανών στα Βαλκάνια, γίνεται με έναν καθαρά επιστημονικό τρόπο, που έχει κάνει ο Αετομηλιτσιώτης καθηγητής της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Βασίλης Νιτσιάκος.

Οι Βλάχοι στα χρόνια του Βυζαντίου (αποσπάσματα από ερευνητικό υλικό του Β. Νιτσιάκου)

«Η παρουσία των Βλάχικων κτηνοτροφικών ομάδων στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, από ιστορικές πηγές προκύπτει “λανθάνουσα”, θα λέγαμε περιθωριακή. Μέσα σε μια κατάσταση συνεχών δημογραφικών ανακατατάξεων που επέβαλαν οι μετακινήσεις των διαφόρων φυλών από την ανατολή, που αναζητούσαν διεξόδους προς χώρους κατάλληλους για την εγκατάστασή τους, μέσα σ' αυτόν τον κυκεώνα των αλληπάλληλων μεταναστεύσεων και των συγκρούσεων ανάμεσα στα διάφορα φύλα και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, οι Βλάχοι προσπαθούν να επιβιώσουν εξασφαλίζοντας τις προϋποθέσεις για τη διατήρηση και αναπαραγωγή των κοπαδιών με γνώμονα την υλική βάση του βίου τους, δηλ. την κτηνοτροφική παραγωγική διαδικασία [...] Βλάχικες ομάδες, επίσης, στρατολογούνταν από τον Αυτοκράτορα με ανταμοιβή γης προς καλλιέργεια, ενώ Βλάχοι θα αποτελέσουν τις στρατιωτικές οικογένειες που σχηματίζουν κτηνοτροφικές ομάδες –φυλάκων των ορεινών όγκων της Βαλκανικής–, οι οποίες κοινωνίες (Δερβένια) αργότερα θα εξελιχθούν και εμπορικά με αποτέλεσμα, μια τέτοια οικονομική και πολιτιστική πορεία, που ν' αποτελέσουν τη βάση για τα γνωστά βιοτεχνικά κέντρα με μεγά-

λη οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική κίνηση κατά την Τουρκοκρατία, τις βλάχικες κωμοπόλεις, που άνθισαν στα ορεινά των Βαλκανίων». Και συμπληρώνει: «Είμαστε στο στάδιο της νομαδικής κτηνοτροφίας με τα πρώτα ίχνη εποχιακής μετακίνησης ανάμεσα στο βουνό και τον κάμπο. Μια κίνηση που επιβάλλουν η μορφολογία του εδάφους και οι κλιματολογικές συνθήκες της Βαλκανικής χερσονήσου (παρατηρείται επίσης το φαινόμενο της παροδικής ενασχόλησης με την καλλιέργεια της γης και συνεπώς της γεωργικής εγκατάστασης σε μια καλλιεργήσιμη έκταση για όσον καιρό οι συνθήκες το επιτρέπουν). Η κτηνοτροφική κοινωνία περιστρέφεται και είναι οργανωμένη γύρω από τους σκοπούς αυτοσυντήρησης. Δηλαδή παραγωγή για τις στοιχειώδεις βιολογικές και κοινωνικές ανάγκες, σε μια συμβίωση φιλική ή εχθρική προς γεωργικούς πληθυσμούς, σε βάση ανταλλαγών προϊόντων σε είδος στα πλαίσια της φυσικής συμπληρωματικότητας των δυο ειδών ζωής [...] Σημείωση: Ο ιστορικός του Βυζαντίου Κεκαυμένος, αναφερόμενος στη ζωή των Βλάχων της Θεσσαλίας στον 11^ο αιώνα, περιγράφει πώς ασκούσαν εποχιακές μετακινήσεις από τη θεσσαλική πεδιάδα προς τα ορεινά της Βαλκανικής με τις οικογένειες και τα κοπάδια. Υπάρχουν όμως και άλλες γραπτές μαρτυρίες για τις δραστηριότητες των Βλάχων στο Βυζάντιο».

Οθωμανική αυτοκρατορία και Βλάχοι

Για την περίοδο αυτή ο Β. Νιτσιάκος γράφει μεταξύ των άλλων: «Κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι βλάχικες κοινότητες στον ορεινό νότιο Βαλκανικό –άρα και στον Ελλαδικό– χώρο διακρίνονται σε δυο κατηγορίες.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα μεγαλύτερα κέντρα των Βλάχων, όπως Μοσχόπολη, Μέτσοβο, Μοναστήρι κ.λπ., που παράλληλα με την κτηνοτροφία και τη γεωργία ανέπτυξαν σημαντικούς κλάδους μεταποίησης των προϊόντων τους, καθώς και της εμπορίας αυτών και σε χώρες πέρα της Αυτοκρατορίας. Σαν αποτέλεσμα ήταν να εξελιχθούν οι Βλάχικες αυτές κοινότητες



σε υπολογίσιμους οικονομικούς και όχι μόνο παράγοντες μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, που τους καθιστούσε απαραίτητους στα πλαίσια και του ανταγωνισμού αυτής με τη Δύση. Για τον λόγο αυτό η τελευταία παραχώρησε αρκετά προνόμια στους Βλάχους της κατηγορίας αυτής, που ανήκαν και οι περισσότεροι Βλάχοι της εποχής αυτής».

Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται τα μικρότερα και ορεινά βλαχοχώρια, που σύμφωνα με το Β. Νιτσιάκο «έμειναν καθ' όλη την ιστορική τους πορεία κτηνοτροφικά στη βάση, με συμπληρωματικές οικονομικές δραστηριότητες τέτοιες που να την οδηγήσουν στη διαμόρφωση που συνεπάγεται η μεταπήδηση απ' την κτηνοτροφία στο εμπόριο μέσω της βιοτεχνικής ενασχόλησης – μια διαφοροποίηση που αναιρεί τελικά τον ίδιο το χαρακτήρα της αυτοσυντήρησης και σχετικά κλειστής κτηνοτροφικής κοινωνίας. Τέτοιες δραστηριότητες που πηγάζουν και αποβλέπουν στην κτηνοτροφική διαδικασία παραγωγής και αναπαραγωγής είναι η μεταφορική λειτουργία ή ακόμα ένα υποτυπώδες μεταγωγικό εμπόριο με φορτηγά ζώα (καραβάνια) που ανήκουν στην κτηνοτροφική οικογενειακή μονάδα, που εξασκούνται σε μια διαδικασία στοιχειώδους καταμερισμού της εργασίας υποταγμένης στις ανάγκες αυτοσυντήρησης και αναπαραγωγής της οικογένειας. Η ενασχόληση με γεωργικές ασχολίες (αλώνισμα, μεταφορά καρπών κ.λπ.) επί πληρωμή σε είδος κυρίως, η οικοτεχνία των γυναικών (επεξεργασία μαλλιού, ύφανση ρουχισμού, βελέντζας κ.ά., τις οποίες αντάλλασσαν με είδος ή πουλούσαν στο τοπικό παζάρι για να εξασφαλίσουν είδη απαραίτητα για τις βιοτικές και οικονομικές τους ανάγκες). Όλα αυτά αποτελούσαν δραστηριότητες συμπληρωματικές και υποταγμένες στη βασική κτηνοτροφική δραστηριότητα [...]

Ο 17^{ος} αιώνας είναι αιώνας της κτηνοτροφίας, της μεταβίβασης αυτής από τον νομαδισμό στον ημινομαδισμό, που είχε σα συνέπεια και την ίδρυση των βλάχικων ορεινών χωριών στον Ελλαδικό χώρο. Σ' αυτά οδήγησαν το φυσικό περιβάλλον, οι κλιματολογικές και άλλες συνθήκες, αλλά και οι συνεχώς καινούργιες ανάγκες αυτοσυντήρησης και αναπαραγωγής, μέσα πάντα στα πλαίσια της Οθωμανικής κυριαρχίας. Με το γενικότερο θέμα έχουν ασχοληθεί αρκετοί περιηγητές αλλά και μετέπειτα μελετητές. Εμείς θα περιοριστούμε κυρίως στους χώρους της Βόρειας Πίνδου. Από την εποχή αυτή οι διάφορες ομάδες

των Βλάχων κτηνοτρόφων αρχίζουν να χρησιμοποιούν μια “σταθερή βάση” για τα κοπάδια και τις οικογένειες τους στους βοσκότοπους που χρησιμοποιούν κατά τη θερινή περίοδο. Με ορμητήρια πάντα τα βουνά μετακινούν τα κοπάδια τους εποχιακά (τον χειμώνα) προς τις πεδιάδες της Ηπείρου και της Θεσσαλίας για αναζήτηση βοσκότοπων για να ξεχειμωνιάσουν, χωρίς οι βοσκότοποι αυτοί να είναι σταθεροί τουλάχιστον τα χρόνια της Τουρκοκρατίας [...]

Η Οθωμανική κατάκτηση βρίσκει τους Βλάχους νομάδες να κατέχουν έναν ενιαίο, από την άποψη της κτηνοτροφικής δραστηριότητας της εποχικής μετακίνησης, χώρο ανάμεσα στον ορεινό όγκο της Πίνδου και τις κοντινές πεδιάδες, ενώ λόγω των κλιματολογικών συνθηκών που δεν ευνοούν τη γεωργία και της ιστορικής κατάστασης που διαμορφώνεται με την Οθωμανική εξάπλωση και την “τιμαριακή ρύθμιση” των έγγειων σχέσεων –έχει ήδη αρχίσει η διαδικασία φυγής προς τα ορεινά– με σκοπό την αναζήτηση μιας κοιτίδας για εγκατάσταση, μιας και εκεί οι συνθήκες ήταν πιο ασφαλείς από αμυντική και οικονομική άποψη. Θα αρχίσει μια πορεία κυριαρχίας της κτηνοτροφίας που θα φτάσει να ασκείται με βάση την αναπτυγμένη Κοινότητα στην οποία θα εξελιχθεί το αρχικό πληθυσμικό κέντρο. Αυτή τη φάση, που κορυφώνεται τον 17^ο αι. –τον αιώνα που η κτηνοτροφία φτάνει στο ζενίθ της ανάπτυξής της– καταλήγει στη μόνιμη διαμονή των οικογενειών στο θερινό (ορεινό) χωριό, ενώ τα κοπάδια με τους βοσκούς παραχειμάζουν στα πεδινά. Κατά την περίοδο, λοιπόν, της Οθωμανικής κατάκτησης, που είναι και περίοδος δημογραφικής οριστικοποίησης στον ελλαδικό χώρο, οι Βλάχοι καταλαμβάνουν τον χώρο ανάμεσα στις πεδιάδες και τον ορεινό όγκο της Πίνδου που αυτές περικλείουν. Άλλοι ως απλοί κτηνοτρόφοι μετακινούμενοι δυο φορές τον χρόνο από το βουνό στον κάμπο κι άλλοι εγκατεστημένοι στις διαβάσεις και στις κλεισώρειες του ορεινού χώρου, εξακολουθώντας τη στρατιωτική λειτουργία των φυλάκων που από πριν επιτελούσαν σε κάποιο συνδυασμό με τη γεωργοκτηνοτροφία [...]

Έτσι, στη συγκεκριμένη περίοδο, η οργάνωση του χώρου είναι αντανάκλαση του συστήματος μεταφορών με караβάνια, που πολλές φορές ξεπερνά τα όρια της απλής μεταφορικής λειτουργίας (αγώγι) και εισέρχεται στη σφαίρα του εμπορίου σ' ένα είδος συνύπαρξης με τη μεταφορά (γνωστές οι κινητές εμπορικές φίρμες) [...].





Βοσκή προβάτων. Φωτογραφία Τάκης Γλούπας.

Σημαντικός παράγοντας για τη μεταφορική και εμπορική λειτουργία των καραβανιών ήταν τα χάνια (τουρκ.), οργανισμοί που υπερέβαιναν τις διαστάσεις του καταλύματος προς ανάπαυση και τις λειτουργίες παντοπωλείου, επιτελώνοντας σειρά άλλων λειτουργιών απαραίτητων τόσο για τη μείωση των μεταφορικών, όσο και για τη δυνατότητα συνέχισης της πορείας, με την παροχή επισκευαστικών και άλλων υπηρεσιών. Θα εξελιχθούν έτσι αυτά τα αρχικά κέντρα στάθμευσης σε εμπορικά και κοινωνικά κέντρα, όπου θα λαμβάνουν χώρα εμπορικές συναλλαγές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές επαφές ανταλλαγές και συγκρούσεις [...]

Είναι ιστορικά δεδομένο ότι διοικητικά οι Κοινοότητες (των Βλάχων) έχαιραν μιας αυτονομίας. Δηλαδή δεν υπαγόταν σε κανένα τοπικό όργανο αλλά απ' ευθείας στη Βαλιδέ¹ [...] Αναγκαστικά όλες οι Κοινοότητες απλών κτηνοτρόφων εντάχθηκαν σ' ένα τοπικό σύστημα αγοράς στο οποίο διοχέτευαν πλεονάσματα κτηνοτροφικών προϊό-

ντων ή ειδών οικοτεχνίας για να προμηθευτούν είδη διατροφής γεωργικής προέλευσης και άλλα προϊόντα απαραίτητα για τις βιωτικές τους ανάγκες. Μέσα σ' αυτό το σύστημα αναλαμβάνουν έτσι ένα συγκεκριμένο ρόλο που συνεπάγεται εξάρτηση από το κέντρο, που αναπτύσσεται και βιοτεχνικά και εμπορικά, στα πλαίσια όχι μόνο της τοπικής αγοράς αλλά και του εμπορίου μεγάλων αποστάσεων...»

Όσον αφορά στην οργάνωση της καθαρά κτηνοτροφικής κοινότητας κατά την οθωμανική αυτοκρατορία αναφέρει τα εξής: «Είναι διοικητικά αυτόνομη, συνδέεται φορολογικά άμεσα με την κεντρική εξουσία, μέσω φορολογικών αντιπροσώπων-μελών της κοινότητας – και είναι ενταγμένη σ' ένα τοπικό σύστημα αγοράς με το οποίο συναλλάσσεται με άνισους όρους. Δηλαδή συμμετέχει αναγκαστικά στις εμπορικές λειτουργίες της, χωρίς όμως να λειτουργεί σε επίπεδο παραγωγής η ίδια με βάση τους νόμους της αγοράς – η συμμετοχή της είναι αναγκαστική





Βλάχοι ήταν άρρηκτα
υμένοι με τα βουνά.
οτογραφία Τάκης Τλούπας.

αφού επιβάλλεται από εξωτερικούς της παραγωγικής διαδικασίας παράγοντες [...] ενώ, γενικά, τα μικρά κτηνοτροφικά χωριά, λειτουργώντας στην περιφέρεια μιας τοπικής αγοράς και κοινωνικής συμπεριφοράς παραμένουν σε αρχαϊκές μορφές οικονομικής λειτουργίας, όπως άλλωστε και όλοι οι παραγωγοί κτηνοτρόφοι όπου κι αν κατοικούσαν. Η ιδιότητα κτηνοτρόφων που ξεκαλοκαιριάζουν σε εμπορικά κέντρα με τα κοπάδια τους ως κατοίκων αυτών των κέντρων δεν τους διαφοροποιούσε από τους υπόλοιπους κτηνοτρόφους [...] Αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών είναι η απλή κτηνοτροφική Κοινότητα, όπως τη βρίσκει το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας, η κοινότητα που εγκλωβισμένη οικονομικά διατηρεί τα παραδοσιακά της κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, κατά ένα περισσότερο ομοιογενή τρόπο χωρίς το παραμικρό ίχνος αστικής ζωής. Δείγμα μιας τέτοιας κοινότητας αποτελεί η Αετομηλίτσα».

Η βλάχικη γλώσσα

Το θέμα της καταγωγής των Βλάχων, που αποτελεί θέμα διατριβών, δε θα μας απασχολήσει στο παρόν βιβλίο, καθώς δεν αφορά μόνο εμάς αλλά γενικότερα όλους τους Βλάχους. Το έχουν μελετήσει αρκετοί αρμόδιοι και έχουν γραφεί πολλές και διάφορες απόψεις. Θεωρήσαμε, όμως, σκόπιμο να αναφερθούμε στη βλάχικη γλώσσα, που είναι η μητρική γλώσσα των Βλάχων και η δική μας. Επειδή, λοιπόν, και αυτό είναι θέμα της επιστήμης της γλωσσολογίας, θα παρουσιάσουμε μόνο την εξέλιξη της βλάχικης γλώσσας στο Ντένισκο μέχρι σήμερα, με ιδιαίτερη έμφαση στη μεταβατική εποχή της διγλωσσίας στον τόπο μας.

Είναι παραδεκτό πως τα Βλάχικα είναι μια καθαρά λατινογενής γλώσσα που ανέκαθεν ήταν προφορική. Παρόλα αυτά διασώθηκε και δε χάθηκε στα βάθη των αιώνων, όσο παρέμεινε χρηστική και τη μιλούσαν στα βλαχοχώρια. Πριν από τον 18^ο αιώνα μόνο τα Βλάχικα γνώριζαν και μιλούσαν οι Βλάχοι, όχι μόνο στα χωριά τους αλλά και εκεί που ξεχειμώνιαζαν. Με αυτά επικοινωνούσαν μικροί και μεγάλοι μέσα στο σπίτι, στις παρέες τους έξω, καθώς και στις συναναστροφές τους με άλλους Βλάχους. Τα ελληνικά τα γνώριζαν ελάχιστοι άνδρες (μόνο), για να τα χρησιμοποιούν στα αλεσβιρίσια² που είχαν με τους άλλους Έλληνες ή με τους Τούρκους.

Ο Κοσμάς ο Αιτωλός, τον 18^ο αιώνα, προέτρεπε τους Χριστιανούς να μαθαίνουν και να

μιλάνε μόνο την ελληνική γλώσσα, τη γλώσσα των Ευαγγελίων. Σύμφωνα με πληροφορίες, που δε μπορέσαμε να εξακριβώσουμε, σε χάρτη που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Η Καθημερινή», στην περιοδεία του πατέρα Κοσμά στην Ήπειρο συμπεριλαμβάνεται και το Ντένισκο. Είναι η εποχή που χτίστηκαν πολλές εκκλησίες και στους βλάχικους οικισμούς. Οι ιερείς στα χωριά λειτουργούσαν μόνο στην ελληνική και από αυτούς «άρπαζαν» και μάθαιναν μερικές λέξεις και οι πιστοί. Έτσι, οι χώροι λατρείας ήταν και τα πρώτα «σχολεία για τα ελληνικά» στα βλαχοχώρια. Κάπου κάπου, όμως, οι ιερείς ή άλλοι «εγγράμματοι» δίδασκαν την ελληνική γλώσσα και πληρώνονταν απ' τους κατοίκους ή από συλλόγους και ιδρύματα. Από τότε –ίσως και γρηγορότερα– κάποιοι Βλάχοι άρχισαν να γίνονται δίγλωσσοι, ενώ σε μερικά πρώην βλαχοχώρια «ξεχάστηκε» εντελώς η βλάχικη γλώσσα³.

Το 1856 η Πύλη επέτρεψε τη λειτουργία ελληνικών σχολείων, γεγονός που εκμεταλλεύτηκαν μερικά βλαχοχώρια και έμαθαν πιο γρήγορα και την ελληνική γλώσσα. Αργότερα, με την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881, άρχισαν να λειτουργούν και επίσημα τα ελληνικά σχολεία υπό την αιγίδα πλέον του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Την περίοδο αυτή, αλλά και γρηγορότερα, οι περισσότεροι Βλάχοι της Πίνδου βρέθηκαν να ξεχειμωνιάζουν με τις οικογένειες και τα ζώα τους στους κάμπους της Θεσσαλίας. Από τότε μερικές πλούσιες κυρίως οικογένειες –τσελιγκάδων κ.λπ.– έστελναν τα παιδιά τους να φοιτήσουν στα ελληνικά σχολεία και να σπουδάσουν ακόμα και στο εξωτερικό. Έτσι από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται μια συνεχής αύξηση των δίγλωσσων Βλάχων ανδρών. Η συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών μιλούσε μόνο τα Βλάχικα, γιατί σπάνια έβγαιναν έξω από το σπίτι και δεν πήγαιναν ακόμα σχολείο. Επικρατούσα γλώσσα σε όλα τα βλαχοχώρια και αυτή την περίοδο παραμένουν τα Βλάχικα.

Τα βλάχικα και η διγλωσσία στο Ντένισκο.

Η πορεία της βλάχικης γλώσσας στο Ντένισκο, μέχρι που μπήκαμε στον 21^ο αιώνα είναι περίπου ίδια με αυτή των άλλων Βλάχων, κυρίως της Βόρειας Πίνδου.

Κατά την τουρκοκρατία όλοι στο χωριό μιλούσαν αποκλειστικά και μόνο τα Βλάχικα. Τότε την



ελληνική γλώσσα οι πολλοί δεν τη χρειάζονταν, γι' αυτό ελάχιστοι τη μάθαιναν, κυρίως ιερείς, αρχιτσελιγκάδες, προύχοντες του χωριού και ένα πολύ μικρό μέρος των κατοίκων. Τη χρησιμοποιούσαν, όταν έρχονταν σε επαφή με τις αρχές, με άλλους Έλληνες ή Τούρκους που τα γνώριζαν, για τις διάφορες δοσοληψίες που είχαν μαζί τους, για να πληρώνουν τους φόρους στο οθωμανικό κράτος, να νοικιάζουν τα λιβάδια για τον χειμώνα κ.λπ. Στο χωριό, όπως και εκεί που ξεχειμώνιαζαν, μιλούσαν μόνο τα Βλάχικα, όσο δεν είχαν συνοικήσει ακόμα με άλλους Έλληνες στα διάφορα χωριά.

Η λειτουργία στις εκκλησίες, όπως προαναφέραμε, γινόταν στα ελληνικά, την εκκλησιαστική γλώσσα δηλαδή, την οποία γνώριζαν μόνο οι ιερείς και οι ψάλτες, ενώ ο πολύς κόσμος δεν τα καταλάβαινε. Χώρος εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας και τυχόν λειτουργία «σχολείου» ήταν οι εκκλησίες. Οι ιερείς ήταν εκείνοι που δίδασκαν τα ελληνικά επί τουρκοκρατίας και στο Ντένισκο. Αργότερα προστέθηκαν και κάποιοι άλλοι «δάσκαλοι», που πληρώνονταν απ' τους κατοίκους. Έτσι, σιγά σιγά αυξάνονται ακόμα περισσότερο και οι δίγλωσσοι (μόνο άνδρες ακόμα). Τα παραπάνω τεκμηριώνονται και από τις επιστολές που έστειλαν οι Ντενισκιώτες στις διάφορες αρχές το 1905, διαμαρτυρούμενοι για ενέργειες της ρουμάνικης προπαγάνδας.

Με την απελευθέρωση της Ηπείρου το 1913 άρχισε να λειτουργεί επίσημα πλέον το κρατικό θερινό Δημοτικό Σχολείο της Αετομηλίτσας, όπου δίδασκαν διορισμένοι δάσκαλοι ή άλλοι «εγγράμματοι» ντόπιοι. Να σημειώσουμε πως εκτός από τους ιερείς, το χωριό μας απέκτησε και ντόπιους δασκάλους, που δίδασκαν στο Δημοτικό Σχολείο.

Πολλά παιδιά –μόνο άρρενες– του χωριού που ήθελαν να μάθουν γράμματα, αφού τελείωναν το Δημοτικό, οι γονείς τους τα έστελναν στο ξακουστό τότε Σχολαρχείο της Βούρμπιανης, που διατηρούσε και οικοτροφείο αρρένων. Στα σχολαρχεία, που η φοίτηση ήταν τριετής, η εκπαίδευση ήταν αρκετά προηγμένη για την εποχή εκείνη. Κάποιοι που έβγαζαν το Σχολαρχείο είχαν τη δυνατότητα να συνεχίσουν τις σπουδές τους και σε πανεπιστήμια. Όσο φηλά όμως και αν ανέβαιναν, δεν ξεχνούσαν τη μητρική τους γλώσσα ποτέ και τη μιλούσαν πάντα, όταν βρίσκονταν στο σπίτι ή στο χωριό με τους παιδικούς τους φίλους κ.λπ.

Η διγλωσσία στο Ντένισκο στα τέλη του 19^{ου}

αιώνα-αρχές 20^{ου}, ιδίως μετά την απελευθέρωση, αυξάνεται μεν αλλά τα ελληνικά, όσοι τα ήξεραν, δεν τα χρησιμοποιούσαν καθόλου στο χωριό. Το ίδιο συνεχίστηκε και τις επόμενες πέντε περίπου δεκαετίες μετά το 1913, παρόλο που λειτουργούσε το θερινό Δημοτικό Σχολείο και αυξάνονταν συνεχώς οι δίγλωσσοι.

Επίσης, μετά την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς, οι νέοι άνδρες άρχισαν να υπηρετούν στον στρατό, ενώ πολλοί Ντενισκιώτες πολέμησαν στη Μικρά Ασία και αλλού, που μάθαιναν «υποχρεωτικά» και τα ελληνικά. Το ίδιο, ίσως με λίγη καθυστέρηση σε σχέση με τα αγόρια, έγινε και με τα κορίτσια, που ήδη άρχισαν να πηγαίνουν τότε στο σχολείο. Μόνο οι μεγαλύτεροι σε ηλικία δεν «μπόρεσαν» ποτέ να μάθουν καλά τα ελληνικά, γιατί δεν τους χρειάζονταν. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε πως στο Ντένισκο από το 1913 μέχρι το 1960 είναι η «περίοδος της διγλωσσίας» με επικρατούσα γλώσσα τα Βλάχικα.

Με τη μετανάστευση, από νωρίς, κάποιων νέων της Αετομηλίτσας στην Αμερική και αργότερα, στην κατοχή, με την αντίσταση και τον εμφύλιο, τα ελληνικά συνεχώς «εισχωρούσαν» όλο και περισσότερο στο Ντένισκο. Αρκετοί Ντενισκιώτες που βρέθηκαν τότε στην ξενιτιά για να εργαστούν, έμαθαν και άλλες ξένες γλώσσες, άλλοι δε σπούδασαν και έγιναν επιστήμονες στις χώρες του ανατολικού μπλοκ. Έγιναν δηλαδή όχι μόνο δίγλωσσοι αλλά τρίγλωσσοι κ.λπ., χωρίς τα Βλάχικα να τους εμποδίζουν σε αυτό. Εντύπωση όμως κάνει ότι, όταν αυτοί επέστρεφαν ύστερα από πολλά χρόνια, δεν είχαν ξεχάσει τα Βλάχικα και στο χωριό με τους συμπατριώτες μιλούσαν μόνο αυτά.

Στη δεκαετία 1940-1950 οι Αετομηλιτσιώτες ήρθαν ακόμα περισσότερο σε επαφή με τους άλλους Έλληνες είτε με τους πολέμους είτε και γιατί πολλές οικογένειες παρέμειναν στους κάμπους για πολλά χρόνια (άλλοι και οριστικά). Χρησιμοποιούσαν μεν ακόμα τα Βλάχικα στα σπίτια, αλλά η διγλωσσία πλέον έγινε «υποχρεωτική» και για τους άνδρες και για τις γυναίκες.

Μετά τον εμφύλιο για κάποια χρόνια, αν και σχεδόν όλοι στην Αετομηλίτσα είχαν γίνει δίγλωσσοι, εκτός από τους παππούδες που δυσκολεύονταν, μόνο Βλάχικα ακούγονταν πάλι παντού. Για μια και πλέον δεκαετία η βλάχικη γλώσσα συνέχισε να «υπερέχει» κατά πολύ έναντι της ελληνικής, καθώς τη δεύτερη την μάθαιναν μεν όλοι, αλλά στην καθημερινότητα χρησιμο-



ποιούσαν μόνο τα Βλάχικα, ακόμα και (όλα) τα παιδιά. Επίσης, μέχρι τότε ήταν ελάχιστοι και οι μεικτοί γάμοι, που όπως θα δούμε συνετέλεσαν κατά πολύ στις αμέσως επόμενες δεκαετίες στη «μετάβαση» από τα Βλάχικα στα ελληνικά.

Υπάρχει, όμως, και μια άλλη, μικρή μεν, αλλά κρίσιμη καμπή κατά την οποία στην Αετομηλίτσα συντελείται μια ακόμα αλλαγή στο θέμα της γλώσσας, πριν τελικά φτάσουμε στο σήμερα. Είναι η **περίοδος της διγλωσσίας** πάλι, αλλά με **υπερέχουσα τώρα την ελληνική**.

Αυτό τον σταθμό στη βλάχικη γλώσσα, καθώς και την αλλαγή που έγινε, τη θυμάται πολύ καλά η δική μου γενιά, γιατί τότε μεγαλώσαμε και τη ζήσαμε. Γι' αυτό ο αναγνώστης θα μου επιτρέψει να μιλήσω και λίγο στο πρώτο πρόσωπο, χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα και τον εαυτό μου.

Γεννήθηκα το 1948 και η πρώτη γλώσσα που άκουσα και μίλησα ήταν τα Βλάχικα, παρόλο που τον περισσότερο καιρό βρισκόμουν στη Ροδιά Λάρισας. Αυτό με έκανε να αρχίσω από μικρός και πριν ακόμα πάω σχολείο, να μάθω τη δεύτερή μου γλώσσα, την ελληνική. Με το ξεκίνημα δε του Δημοτικού έγινα τέλειος διγλωσσος! Στο σπίτι με τους γονείς και τα αδέρφια μου μιλούσαμε μόνο Βλάχικα, στο σχολείο και στις παρέες όταν ήμουν στη Ροδιά μιλούσα ελληνικά, ενώ στο Ντένισκο μιλούσα Βλάχικα παντού, εκτός βέβαια από την τάξη. Η διγλωσσία συνεχιζόταν και κατά τη διάρκεια των μετέπειτα σπουδών μου. Αυτό το φαινόμενο παρατηρούνταν σε όλα τα παιδιά της Αετομηλίτσας κατά τη δεκαετία του 1950 και λίγο αργότερα. Δηλαδή **«δυο γλώσσες στο ίδιο μυαλό»**. Οι γονείς μας την εποχή αυτή ήξεραν επίσης καλά τα ελληνικά, διάβαζαν και έγραφαν, αφού ήδη οι περισσότεροι είχαν πάει σχολείο προπολεμικά. Όσον αφορά τους παππούδες, προπαντός τις γιαγιάδες μας, δεν ήξεραν σχεδόν καθόλου ελληνικά ή μάθαιναν μόνο τα απαραίτητα. Όλοι μας έχουμε να διηγηθούμε κάποιες αστείες ιστορίες με τα παθήματα κυρίως των γιαγιάδων μας στην προσπάθεια που έκαναν να μιλήσουν ελληνικά, όταν έρχονταν σε επαφή με άλλους Έλληνες.

Υπήρχαν όμως και κάποιες εξαιρέσεις που μου προκαλούσαν εντύπωση. Την εποχή που πήγαίνα στο Γυμνάσιο, κάποιοι (έστω και λίγοι) παππούδες, γεννημένοι πολύ πριν το 1900, κατείχαν πάρα πολύ καλά την ελληνική γλώσσα, είχαν δε ακόμα και ευφράδεια. Γνώριζαν μυθολογία, ιστορία και μου έβαζαν προβλήματα αριθμητικής, σε

μια εποχή που όλα αυτά εγώ τα διδασκόμουν στο Γυμνάσιο. Η εξήγηση είναι πως αυτοί ή ήταν αυτοδίδαχτοι ή τα διδάχθηκαν κατά την τουρκοκρατία στο Ντένισκο ή στα σχολαρχεία.

Γύρω στο 1960 επαναπατρίζονται και οι συμπατριώτες μας απ' την Αλβανία. Τότε η βλάχικη γλώσσα στο χωριό «γνώρισε και πάλι μια σύντομη άνθιση». Τα παιδιά που είχαν φύγει μικρά ή που γεννήθηκαν «έξω», δεν ήξεραν καθόλου (ή ελάχιστα) τα ελληνικά. Ακόμα και οι δάσκαλοι στην αρχή αναγκάστηκαν να μαθαίνουν κάποιες βλάχικες λέξεις για να συνεννοούνται μαζί τους. Αυτό όμως κράτησε πολύ λίγο, γιατί γρήγορα τα παιδιά αυτά έμαθαν καλά τα ελληνικά. Έγιναν και διγλωσσοί μάλλον τρίγλωσσοι, καθώς ήξεραν ήδη και τα αλβανικά.

Η διγλωσσία δεν αποτέλεσε εμπόδιο στις σπουδές των νέων. Ήταν λάθος αυτό που έλεγαν στα παιδιά «μη μιλάτε Βλάχικα για να μπορέσετε να μάθετε γράμματα και να σπουδάσετε» όπως και ο υπερβάλλον ζήλος πολλών δασκάλων και γονέων που απαγόρευαν τότε στα παιδιά να μιλάνε Βλάχικα. Δυστυχώς, όμως, αυτός ήταν ένας από τους λόγους που συνετέλεσαν να ξεχαστεί γρηγορότερα η μητρική μας γλώσσα, όχι όμως και ο μοναδικός. Δεύτερος λόγος ήταν οι πολλοί μεικτοί γάμοι, που ακολούθησαν, καθώς τα παιδιά τους έπαψαν να έχουν ακούσματα, αφού στα σπίτια τους σταμάτησαν πλέον να ακούγονται τα Βλάχικα. Απεναντίας, η γενιά μου, στην οποία δεν είχαν προκύψει ακόμα οι παραπάνω λόγοι, παραμένει διγλωσση και σήμερα.

Ο βασικός, όμως, λόγος που οδήγησε στο να εγκαταλειφθεί η βλάχικη γλώσσα είναι πολύ βαθύτερος. Τα Βλάχικα εξυπηρετούσαν τους προγόνους μας στην καθημερινότητά τους και στις δουλειές (κτηνοτροφία κ.λπ.). Όταν η κοινωνία μπήκε στη σύγχρονη και καλπάζουσα τεχνολογική εποχή, τα Βλάχικα –προφορική και μη γραπτή γλώσσα– έμειναν πίσω και δεν ακολούθησαν την εξέλιξη αυτή, γεγονός που δε συνέβη με τις γλώσσες που μπορεί να διατηρήθηκαν ως προφορικές αλλά γράφτηκαν, έγιναν επίσημες και ως ενεργές συνεχίζουν να εμπλουτίζονται και να εξελίσσονται. Αντίθετα, όλες οι μη ενεργές γλώσσες δεν εξελίσσονται και κάθε τόσο χάνεται και κάποια.

Στην Αετομηλίτσα, λοιπόν, μετά τους πολέμους, όταν επέστρεψαν οι οικογένειες στο χωριό, αμέσως άρχισε να λειτουργεί πάλι το θερινό μας σχολείο, ωστόσο η διγλωσσία συνέχισε να είναι μια πραγματικότητα.



Στα χρόνια που ακολούθησαν, από τα μέσα της δεκαετίας του '60, τα Βλάχικα «ενοχοποιήθηκαν» ακόμα περισσότερο στο χωριό και όχι μόνο. Οι γονείς, «για το καλό των παιδιών τους», σταμάτησαν και οι ίδιοι να τα μιλάνε στο σπίτι. Σε κάποια καμποχώρια που πηγαίναμε τον χειμώνα, αλλά και στο Ντένισκο ακόμα, τα Βλάχικα τέθηκαν «υπό διωγμό». «Συνωμοτούσαν» οι δάσκαλοι με τους γονείς και απαγόρευαν στα παιδιά να τα μιλάνε, τα απειλούσαν μέχρι και με τιμωρίες. Έγιναν προσωπικά πολλές φορές μάρτυρας, σε περιπτώσεις που κάποιοι απευθύνονταν και στον αστυνόμο του χωριού λέγοντας μπροστά στο παιδί τους: «κυρ αστυνόμε, να τον κλείσεις στο μπουντρούμι αν τον ακούσεις να μιλάει Βλάχικα!». Μερικοί (ευτυχώς ελάχιστοι) προσπάθησαν να επεκτείνουν την απαγόρευση αυτή και στα καφενεία, λέγοντας ακόμα και στους παππούδες να μη μιλάνε Βλάχικα! Ίσως γι' αυτό η βλάχικη γλώσσα να εγκαταλείφθηκε γρηγορότερα στην Αετομηλίτσα απ' ό,τι σε άλλα βλαχοχώρια.

Όλα, λοιπόν, τα παραπάνω έπαιξαν, το καθένα λιγότερο ή περισσότερο, κάποιο ρόλο πάνω στο θέμα της γλώσσας στην Αετομηλίτσα.

Έτσι, τα Βλάχικα, που μόνο μιλούσαν ανέκαθεν στο Ντένισκο, αφού πέρασαν και το στάδιο της διγλωσσίας, φτάσαμε στη σημερινή πραγματικότητα, που δεν τα μιλάμε σχεδόν καθόλου, ούτε και όταν βρισκόμαστε στο χωριό. Κάπου εδώ κλείνει οριστικά η εποχή της μητρικής μας γλώσσας, της βλάχικης, όσον αφορά την καθημερινή χρηστικότητά της.

Ωστόσο, όσοι έμαθαν και ήξεραν Βλάχικα την εποχή που ακόμα χρησιμοποιούνταν στο Ντένισκο, συνέχισαν και συνεχίζουν να τα μιλάνε μεταξύ τους όταν ανταμώνουν στο χωριό ή αλλού. Όσο, όμως, περνάνε τα χρόνια και «φεύγουν» οι μεγαλύτεροι τόσο και η γλώσσα χάνεται μαζί τους, αφού οι νέοι δεν τη μαθαίνουν πλέον. «Γλώσσα που δεν μιλιέται γρήγορα χάνεται».

Η βλάχικη γλώσσα ήταν ανέκαθεν προφορική. Δε χάθηκε, όσο τη μιλούσαμε και ήταν ενεργή, γι' αυτό και παρέμεινε ζωντανή. Μύθος ήταν και αυτό που κάποιοι ισχυρίζονταν πως είναι γλώσσα μόνο προφορική και δεν μπορεί να γραφεί. Αντίθετα, έχει αποδειχθεί ότι πολλές άλλες γλώσσες που κάποτε ήταν προφορικές γράφτηκαν και διασώθηκαν. Στην Ελλάδα από πολλούς έγιναν και συνεχίζουν να γίνονται προσπάθειες για γράφing της βλάχικης γλώσσας είτε με ελληνική είτε

με λατινική γραφή. Το πρόβλημα, όμως, κατά την άποψή μου αλλά και των περισσοτέρων, είναι αν τα Βλάχικα, στο Ντένισκο –και όχι μόνο–, μπορούν να διασωθούν. Και όταν λέμε να διασωθούν εννοούμε αν η γλώσσα θα μιλιέται στο μέλλον, θα είναι ενεργή και θα ανταποκρίνεται στη σύγχρονη πραγματικότητα. Αυτό –πάλι κατά την άποψή μου– είναι και το δυσκολότερο σημείο. Διαφορετικά, θα παραμείνει μια ακόμα γλώσσα που θα τη συναντάμε στις βιβλιοθήκες.

Σχετικά με το θέμα της βλάχικης γλώσσας ο Βασίλης Νιτσιάκος έγραψε πρόσφατα: «Η μητρική γλώσσα των γονιών μου είναι τα βλάχικα, έμαθαν τα ελληνικά εκ των υστέρων. Αν οι συνθήκες ήταν διαφορετικές, και η δική μου μητρική γλώσσα θα ήταν τα βλάχικα. Μα οι γλώσσες έγιναν δύο. Μία για τους μεγάλους και μία για τους μικρούς. Εγώ είμαι κατεξοχήν δίγλωσσος. Συνέβη το εξής: όταν ήμουν στο δημοτικό ο δάσκαλος στο ορεινό χωριό έπιασε τους γονείς μου και τους είπε: “Το παιδί σας είναι πολύ καλός μαθητής, μπορεί να γίνει και επιστήμονας, προσέξτε όμως να του μιλάτε μόνο ελληνικά για να μην έχει πρόβλημα”. Άκουσαν τον δάσκαλο και εφάρμοσαν τη συμβουλή του κατά γράμμα. Μεταξύ τους μιλούσαν βλάχικα και σ' εμένα απευθύνονταν στην ελληνική γλώσσα. Δεν μιλάω ποτέ με τη μάνα μου βλάχικα. Ακόμη και όταν μου δίνει τον λόγο στα βλάχικα έχω συνηθίσει να της απαντάω στα ελληνικά.

Πώς αντιμετώπιζαν οι δάσκαλοι στο σχολείο τους δίγλωσσους μαθητές; Θυμάμαι κάποιους συμμαθητές μου, παιδιά που ήρθαν από την Αλβανία, που μπερδεύονταν πολύ. Αλλά όλοι κάναμε λάθη και τα γραπτά μας γέμιζαν κοκκινιές από τον δάσκαλο. Κάποιες φορές έδερνε και με τη βέργα. Μπερδεύονταν οι δύο γλώσσες, οι δύο κόσμοι. Ήταν όμως φυσικό, αυτό λέγεται γλωσσική προσαρμογή. Δεν ήταν μόνο το λεξιλόγιο αλλά και η δομή της γλώσσας στην οποία έπρεπε να μεταβούμε. Και αυτό ήταν επιταγή. Ανήκω στη γενιά που έζησε τη μετάβαση, όταν στα χωριά μας άρχισε η γλώσσα να περιθωριοποιείται. Πολλοί από μας τη γνωρίζουμε αλλά δεν τη μιλάμε. Στο χωριό μου δεν μιλάω βλάχικα. Για μένα είναι συνυφασμένο με την ελληνική γλώσσα από όταν άρχισα να σκέφτομαι στη γλώσσα του σχολείου. Μιλάω βλάχικα για να συνεννοηθώ στην Αλβανία όταν πηγαίνω για έρευνα, στη Βόρεια Μακεδονία, τη Ρουμανία. Εκεί καλλιέργησα τη γλώσσα. Σπούδασα ελληνική φιλολογία προτού



γίνω ανθρωπολόγος, γράφω ποίηση στα ελληνικά, η γλώσσα μου είναι η ελληνική. Η άλλη απωθήθηκε. Μου βγήκε η ανάγκη να εκφραστώ στα βλάχικα μόλις πριν από πέντε χρόνια»⁴.

Άλλες απόψεις για τη γλώσσα των Βλάχων, τη διγλωσσία κ.λπ.

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

«Η διγλωσσία είναι κάτι καλό. Οι έρευνες έχουν δείξει ότι η διγλωσσία είναι επωφελής παράγοντας για την ανάπτυξη των παιδιών. Τα παιδιά που εκτίθενται σε διαφορετικές γλώσσες μπορούν εύκολα να αντιληφθούν και να κατανοήσουν διαφορετικούς πολιτισμούς και ανθρώπους. Με αυτόν τον τρόπο εξοικειώνονται με διαφορετικούς τρόπους σκέψης και κατανοούν ευκολότερα τη γνώμη των “άλλων”. Επίσης, έχει αποδειχθεί επιστημονικά ότι τα δίγλωσσα παιδιά τείνουν να έχουν καλύτερες επιδόσεις σε τεστ “πολλαπλών κατηκόντων” και αυξημένη προσοχή. Συχνά είναι καλύτερα στην ανάγνωση και γενικά μαθαίνουν ευκολότερα ξένες γλώσσες. Επομένως, η διγλωσσία δεν είναι απλώς “δύο γλώσσες”, αλλά πολλά περισσότερα».

Vlahoi.net (Βλάχικη γλώσσα, 20-8-2006)

«Το “Τετράγλωσσο Λεξικό” του Δανιήλ (Ιεροκήρυκος–Κωνσταντινούπολη 1802) από την άλλη απευθύνεται σε αγροτικό πληθυσμό και ειδικότερα σε “αλλόγλωσσους ή απειρόγλωσσους νέους”

αγρότες διαφορετικών εθνοτήτων, που καλούνται να μάθουν την ελληνική γλώσσα για να μπορέσουν με τη βοήθειά της να συμμετάσχουν στις οικονομικές διαδικασίες της εποχής τους. Απευθύνεται όμως και στους νέους Βλάχους εμπόρους και τεχνίτες και στους Βούλγαρους, Αρβανίτες και Βλάχους αγρότες που αυτή την εποχή μετακινούνται από τον αγροτικό χώρο προς τις πόλεις, για να αρχίσουν να εισχωρούν στις συντεχνίες των εμπόρων και των τεχνιτών. Για όλους αυτούς η ελληνική γλώσσα ήταν απαραίτητη τόσο στις εμπορικές συναλλαγές όσο και στην κοινωνική τους ανέλιξη».

Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων.

Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα. «Τα διαφορετικά στοιχεία που καθορίζουν τη Βλάχικη ταυτότητα περισσότερο απ’ οτιδήποτε άλλο είναι η λατινογενής τους γλώσσα, ο ημινομαδικός τρόπος ζωής που τους χαρακτήριζε παλιότερα σε συνδυασμό με την ενασχόλησή τους με το εμπόριο και η πρώιμη ένταξή τους στις αστικές κοινωνίες των Βαλκανικών κρατών. Οι πρώτες πηγές που αναφέρονται στην παρουσία των Βλάχων είναι πολύ παλιές. Τις εντοπίζουμε τον 10^ο μ.Χ. αιώνα και οφείλονται σε Βυζαντινούς χρονογράφους, που τους τοποθετούν στον χώρο που κατοικούν μέχρι σήμερα στην Ελλάδα και στις γειτονικές χώρες. Παράλληλα, την ίδια εποχή γίνονται σαφείς αναφορές για τη λατινικής προέλευσης γλώσσα που χρησιμοποιούν».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Βαλιδέ: «Βαλιδέ σουλτάν κυρά» ήταν η «μητέρα του Σουλτάνου», η Βασιλομήτωρ.
2. Αλεσβιρίσια: οι συναναστροφές που είχαν υποχρεωτικά επί τουρκοκρατίας οι Βλάχοι με Τούρκους ή με άλλους, για να νοικιάζουν τα λιβάδια για τον χειμώνα, να μετακινούνται, να πληρώνουν τους φόρους κ.λπ. Γιατί η μόνη κοινή γλώσσα με την οποία τότε μπορούσαν να επικοινωνούν στον ελλαδικό χώρο και όχι μόνο ήταν η ελληνική.
3. Στην περιοχή Βλάστη που βρίσκεται στην Κοζάνη η

βλάχικη γλώσσα, παρόλο που μιλιόταν στο παρελθόν, εγκαταλείφθηκε πλήρως. Σύμφωνα με τον Αστέριο Κουκούδη («Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων», εκδ. Ζήτρος, 2000, σελ. 430): «Στον νομό Κοζάνης στις πλαγιές του Άσκιου ή Σινιάτσικου, έχουμε τους βλάχικους οικισμούς – εγκαταστάσεις Βλάστη (Μπλάτσι ή Βλαχομπλάτσι), Νάματα (Πιπιλίστα) και Σισάνι (Σιάνι ή Σαϊνλι στα βλάχικα)». Κατά τον Φάνη Μιχαλόπουλο («Κοσμάς ο Αιτωλός», Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2010, σελ. 62) το 1779 ξεκινά ο «αποβλαχισμός» των κατοίκων της Βλάστης.

4. Εφημ. *Documento*, 27 Νοεμβρίου 2019.



Η εμφάνιση των πρώτων οικισμών

Το πιο δύσκολο κομμάτι για να γραφεί η ιστορία της Αετομηλίτσας ήταν η εύρεση στοιχείων ικανών να δώσουν απάντηση στο ερώτημα που κατά καιρούς απασχόλησε όλους τους Ντενισκιώτες: **πότε, πού και πώς δημιουργήθηκε το παλιό Ντένισκο και ποια είναι η πορεία του, τουλάχιστο μέχρι και την απελευθέρωση της περιοχής από τους Τούρκους το 1913;**

Και τούτο γιατί τα μοναδικά στοιχεία που υπήρχαν για την εποχή εκείνη ήταν οι μαρτυρίες των μεγαλύτερων καθώς και οι παραδόσεις που κυκλοφορούσαν ανάμεσά τους. Προχωρώντας όμως και ψάχνοντας, ανακαλύφθηκαν από κάποιες άλλες πηγές σημαντικές πληροφορίες που αφορούν αποκλειστικά στο Ντένισκο. Πολλά στοιχεία αντλήθηκαν και από την πλούσια βιβλιογραφία που υπάρχει για τα άλλα βλαχοχώρια της «γειτονιάς μας» και γενικότερα για τους Βλάχους. Γιατί η διερεύνηση της γέννησης και της πορείας του χωριού μας, δεν μπορεί να απομονωθεί και να μελετηθεί ανεξάρτητα από την ιστορία των άλλων βλάχικων, ορεινών κυρίως χωριών. Όλα αυτά προσπαθήσαμε να τα αξιοποιήσουμε σ' αυτό το πόνημα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Τα βλαχοχώρια της Ελλάδας

Στην καταγωγή των Βλάχων δε θα αναφερθούμε, καθώς υπάρχουν επιστημονικές μελέτες από πολλούς αρμόδιους επιστήμονες, βλαχολόγους και μη, που δυστυχώς και αυτές πολλές φορές διαφέρουν μεταξύ τους. Για τη διαδρομή γενικά των Βλάχων κατά τη βυζαντινή αυτοκρατορία και μετέπειτα την οθωμανική κυριαρχία αναφερθήκαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Εδώ θα συμπληρώσουμε κάποια άλλα στοιχεία γενικά για τους Βλάχους, πριν και μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους.

Όπως είδαμε, κατά την περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, που δεν υπήρχαν τα σημερινά σύνορα, οι Βλάχοι σαν αεικίνητοι που ήταν, νομάδες στην αρχή και μετέπειτα ημινομάδες, εμφανίζονται σε πολλές περιοχές κυρίως

ορεινές. Όπου δε εγκαθίστατο το βλάχικο στοιχείο, συνέβαλε στην ανάπτυξη και των άλλων ελληνορθόδοξων κοινοτήτων, ακόμα και πέρα της σημερινής ελληνικής επικράτειας. Είναι χαρακτηριστικό επίσης πως, όταν οι Βλάχοι συνυπήρχαν με άλλους πληθυσμούς, κατόρθωναν να υπερισχύσουν αυτών οικονομικά και όχι μόνο. Με την ευμάρεια και την υπεροχή τους, έπαιξαν σημαντικό ρόλο σε όλες τις εξελίξεις που έγιναν στην ευρύτερη περιοχή κυρίως από τον 17^ο αιώνα και μετά, καθώς τότε παρατηρήθηκε η μεγαλύτερη οικονομική ανάπτυξη των Βλάχων.

Από το 1913 σχεδόν τα 2/3 των Βλάχων των Βαλκανίων βρέθηκαν στην Ελλάδα και απέκτησαν την ελληνική ταυτότητα, παρόλο που συνεχιζόταν ακόμα η γνωστή ρουμάνικη προπαγάνδα που εναντιωνόταν με κάθε μέσο στην ελληνικότητα των Βλάχων. Τελικά αυτή απέτυχε, τουλάχιστον στον ελληνικό χώρο.

Τα περισσότερα βλαχοχώρια βρίσκονται στην οροσειρά της Πίνδου, που θεωρείται ανέκαθεν ο κορμός των βλάχικων εγκαταστάσεων. Από τον Γράμμο μέχρι το Περτούλι και τα Τζουμέρκα υπάρχουν και σήμερα γύρω στα 70-80 καθαρά βλαχοχώρια. Πρόκειται για τα δυο χωριά του Γράμμου που απέμειναν, τα χωριά της περιοχής του Σμόλικα στην κεντρική Πίνδο, τα χωριά γύρω από το Μέτσοβο, του Ασπροποτάμου, πιο κάτω των Τζουμέρκων κ.λπ. Σημαντικές μόνιμες εστίες υπάρχουν και σε διάφορες άλλες περιοχές της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας όπως η Κλεισούρα, το Νυμφαίο (Νέβεσκα), το Πισοδέρι, το Λιβάδι και τα άλλα χωριά του Ολύμπου, τα Μεγάλα Λιβάδια Πάϊκου κ.ά. Μια μεγάλη, επίσης, κατηγορία είναι και οι Αρβανιτόβλαχοι, οι οποίοι στην αρχή ήταν νομάδες, ενώ σήμερα είναι εγκαταστημένοι σε διάφορα χωριά κυρίως της Θεσσαλίας, αλλά έχουν και δικούς τους οικισμούς όπως το Κεφαλόβρυσο (Μιτσινταίοι) Ιωαννίνων, ο Άγιος Γερμανός Πρεσπών, η Ιεροπηγή Καστοριάς κ.λπ.

Κάποιοι Βλάχοι κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας είχαν αποκτήσει προνόμια (λιγότερη φορολογία κ.λπ.) έναντι των άλλων πληθυσμών.⁵ Το καθεστώς αυτό, όμως, καταρ-

γήθηκε με την επικράτηση του Αλή Τεπελενλή Μπέη (Αλή Πασά) των Ιωαννίνων το 1758. Τότε, πολλές ακμάζουσες ορεινές και μη κυρίως βλάχικες κοινότητες διαλύθηκαν και καταστράφηκαν. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις στην περιοχή μας είναι η Μοσχόπολη, το Λιανοτόπι, η Νικολίτσα, η Γράμμουστα κ.λπ.

Επιπλέον, αξίζει να αναφέρουμε ότι: «Η ιστορία αναφέρει ότι η διασπορά των Ελλήνων Βλάχων κτηνοτρόφων από τα πάτρια εδάφη άρχισε από τα πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας. Με τον καιρό όμως, χάρη στο χρηματικό ποσό που έστελναν κάθε χρόνο στον εκάστοτε Σουλτάνο, τα τουρκοκρατούμενα βλαχοχώρια της Πίνδου είχαν καταφέρει να αποκτήσουν προνόμια και ελευθερία. Το 1780 όμως, με την άνοδο του Αλή πασά τα πράγματα για τους Βλάχους κτηνοτρόφους και γενικά για όλους τους Έλληνες άλλαξαν προς το χειρότερο. Την περίοδο εκείνη, σύμφωνα με το συγγραφέα και ποιητή Κώστα Κρυστάλλη, που ασχολήθηκε το 1891 με το θέμα αυτό, στη μελέτη του “Οι Βλάχοι της Πίνδου” αναφέρει ότι με την άνοδο του σατράπη Τεπελενλή στο πασαλίκι των Ιωαννίνων, σε σύντομο χρονικό διάστημα τέθηκε υπό την κυριαρχία του όλη η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η βορειοδυτική Μακεδονία και συνεχίζει: “Τα παλιά μεγάλα και μεμονωμένα βλαχοχώρια της Πίνδου, της Ηπείρου καθώς και της Δυτικής Μακεδονίας γενικότερα, όπως το Μέτσοβο, η Μηλιά, το Λιανοτόπι, η Νικολίτσα, η Γράμμουστα, η Ντένισκα (Αετομηλίτσα), η Φούρκα, τα Άρματα, το Δίστρατο, η Σαμαρίνα, η Αβδέλλα, η Σμίξη, το Περιβόλι, η Βοβούσα, η Λάιστα, οι Καλλαρύτες, το Σιράκο, η Σκούρτζα, το Φλάμπουρο, η Τούρια, το Βαθοκούκι, το Λιβάδι, η Βλάστη, η Κλεισούρα, η Νέβεςκα, (Νυμφαίο), το Πισοδέρι κ.ά., που το καθένα από αυτά, πέρα από την αργυροχρυσόχοϊα, την παραγωγή υφαντών και δερμάτων, την ξυλογλυπτική και τον κλάδο των αγωγιατών, που διακινούσαν όλο το εμπόριο με τις μεταφορές, είχε και από 120.000 γιδοπρόβατα⁶, τα οποία τροφοδοτούσαν την αγορά με τα καλύτερα τυροκομικά προϊόντα”»⁷.

Οι Βλάχοι της βόρειας Πίνδου. Τα χωριά της περιοχής του Γράμμου

Οι βλάχικοι πληθυσμοί της Πίνδου διακρίνονταν σε δυο κατηγορίες. Στους Βλάχους που διέμεναν σε χαμηλότερες περιοχές, οι οποίοι είχαν ιδρύσει εκεί μόνιμες εστίες, ενώ στα χειμαδιά μετακινού-

νταν μόνο οι μεγαλοκτηνοτρόφοι. Τέτοια είναι τα χωριά του Μετσόβου, του Ασπροποτάμου και άλλα. Οι Βλάχοι αυτοί πληθυσμιακά υπερτερούν αριθμητικά κατά πολύ έναντι των άλλων. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι Βλάχοι ημινομάδες –πριν νομάδες⁸– κτηνοτρόφοι, που από νωρίς βρέθηκαν σε ορεινά μέρη με πολύ μεγάλα υψόμετρα και αναγκάζονταν να μετακινούνται εποχιακά. Στη βόρεια Πίνδο στην κατηγορία αυτή ανήκουν κυρίως οι Βλάχοι των περιοχών του Σμόλικα και του Γράμμου. Στους μετακινούμενους αυτούς ημινομάδες, όπως και γενικά σε όλο τον βλάχικο πληθυσμό, από την αρχή η οθωμανική αυτοκρατορία επέτρεψε μεταξύ άλλων και τη δημιουργία νέων οικισμών και «κοινοτήτων» στους θερινούς βοσκοτόπους, όπου αυτοί βρέθηκαν με τα κοπάδια τους. Τότε άρχισαν να ιδρύονται και οι πρώτες σταθερές ορεινές κοινότητες και σε περιοχές με μεγάλα υψόμετρα.⁹

Η βόρεια πλευρά του Γράμμου αποτελούσε το φυσικό πέρασμα ανάμεσα στη Μοσχόπολη –το μεγαλύτερο κέντρο των Βλάχων– και στη Δυτική Μακεδονία. Από πολύ νωρίς είχαν αναπτυχθεί εκεί πολλές και αξιόλογες εστίες. Μεταξύ αυτών υπήρχαν αμιγώς βλάχικοι οικισμοί, κυρίως στις ψηλότερες περιοχές, αλλά και μερικά μεγάλα κέντρα, στις πιο χαμηλές, που είχαν βλάχικους ή μικτούς πληθυσμούς. Γνωστά ήταν το Λιανοτόπι με τον Άγιο Ζαχαρία (κέντρα και επί Βυζαντίου), η Γράμμουστα (Γράμμος), η Νικολίτσα, η Φούσια, το Βετέρνικο (Βερτινίκι) κ.ά. Από όλα τα χωριά του βόρειου Γράμμου ξεχώριζαν το Λιανοτόπι, η Γράμμουστα και η Νικολίτσα, που ήταν τα μεγαλύτερα και γνώρισαν μεγάλη οικονομική ευμάρεια τον 17^ο και 18^ο αιώνα. Στην αρχή, οι κάτοικοι της βόρειας πλευράς δεν ήταν όλοι Βλάχοι, αλλά σιγά σιγά στους περισσότερους οικισμούς το βλάχικο στοιχείο επικράτησε έναντι των άλλων κατοίκων.

Παράλληλα με αυτούς, αναπτύχθηκαν ή υπήρχαν και οι οικισμοί (βλάχικοι ή μη) της νότιας και δυτικής πλευράς του Γράμμου, παρόλο που τους χώριζε η ψηλή οροσειρά που βρίσκεται ανάμεσά τους. Εδώ έχουμε το Ντένισκο, καθαρά βλαχοχώρι, το Πληκάτι, το Λούπισκο (Λυκόραχη), που αρχικά φέρονται να είναι βλάχικοι οικισμοί¹⁰, καθώς και η Ζέρμα (Πλαγιά), η Βούρμπιανη, η Πυρσόγιαννη, το Τούρναβο (Γοργοπόταμος), οι Χιονιάδες κ.λπ. Κοινό γνώρισμα όλων των κατοίκων της περιοχής του Γράμμου –Βλάχων και μη– ήταν η ορθόδοξη χριστιανική τους θρησκεία.



Γενικά και στην περιοχή του Γράμμου υπήρχαν χωριά που κατοικούνταν όλες τις εποχές του έτους, αλλά παράλληλα δημιουργήθηκαν και οι καθαρά θερινοί οικισμοί των ημινομάδων κτηνοτρόφων, που μετακινούνταν τη μισή περίοδο του χρόνου προς τα διάφορα χειμαδιά. Στους οικισμούς αυτούς οι περισσότεροι κάτοικοι αρχικά ήταν κτηνοτρόφοι. Σιγά σιγά όμως γύρω από την κτηνοτροφία αναπτύχθηκε και πλήθος άλλων επαγγελματιών. Στο Λιανοτόπι αναφέρονται η αργυροχρυσοχοΐα, η αγιογραφία, η βυρσοδεψία, το εμπόριο κ.λπ. Την εποχή εκείνη σε κάποια χωριά λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία, χτίστηκαν εκκλησίες, μοναστήρια, μερικά των οποίων σώζονται μέχρι σήμερα.¹¹

Δυστυχώς, όμως, όλα τα χωριά της βόρειας και της ανατολικής πλευράς του Γράμμου και ενώ βρίσκονταν σε περίοδο μεγάλης ακμής και προόδου, υπέστησαν ολοκληρωτικές καταστροφές. Οι νεοφώτιστοι μουσουλμάνοι Τουρκαλβανοί (τον 18^ο κυρίως αιώνα) αμφισβητούσαν τα προνόμια και κυρίως την κυριαρχία των αναπτυσσόμενων χριστιανικών κοινοτήτων της περιοχής του Γράμμου. Με αλλεπάλληλες επιδρομές κάθε τόσο λεηλατούσαν και προκαλούσαν πολλές καταστροφές. Τελικά, γύρω στον 18^ο αιώνα είχαν και αυτά την ίδια τύχη με τη Μοσχόπολη (1769-1782).¹² Καταστράφηκαν ολοσχερώς και οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να τα εγκαταλείψουν. Όλοι οι Βλάχοι μετοίκησαν στη Μακεδονία και σε άλλους χώρους των Βαλκανίων, όπου οργάνωσαν νέες εστίες. Κάποιοι επέστρεψαν αργότερα μόνο στη Γράμμουστα και έτσι συνέχισε να υπάρχει μέχρι σήμερα. Για την καταστροφή τους μιλάει και το γνωστό, όχι μόνο σε μας, τραγούδι-μοιρολόι: «μας πάτησαν τη Γράμμουστα κι αυτό το Λιανοτόπι, πήραν ασπρά, πήραν φλουριά, πήραν μαργαριτάρια», που δείχνει και την ευμάρεια των δυο αυτών χωριών. Το τραγουδούσαν πάντα και οι παππούδες μας.

Τα χωριά του νοτιοδυτικού Γράμμου, παρόλο που και αυτά είχαν μπει στο στόχαστρο των Τουρκαλβανών και υπέστησαν τέτοιου είδους καταστροφικές επιδρομές, κατόρθωσαν να επιβιώσουν. Μερικοί κάτοικοι εγκατέλειψαν τις εστίες τους και έφυγαν ακολουθώντας στις «εξόδους» τους κατοίκους των χωριών του βόρειου Γράμμου είτε από πιέσεις και φόβο ή οικειοθελώς προς αναζήτηση καλύτερης ζωής. Άλλα χωριά, που αρχικά ήταν βλαχοχώρια, εποίκηθηκαν από άλλους πληθυσμούς (Πληκάτι). Στην περιοχή του

νότιου Γράμμου το μόνο καθαρό βλαχοχώρι που διασώθηκε και συνεχίζει να υπάρχει είναι το Ντένισκο.

Η Γράμμουστα

Η πιο ενδιαφέρουσα για μας περίπτωση, από όλα τα βλαχοχώρια της περιοχής του Γράμμου, είναι σίγουρα αυτή της Γράμμουστας (Γράμμος σήμερα) στην οποία και θα σταθούμε πιο αναλυτικά αντλώντας τα περισσότερα στοιχεία από το βιβλίο Αστερίου Κουκούδη¹³, ο οποίος γράφει: «Είναι άγνωστο πότε συνοικήθηκε η Γράμμουστα, αλλά βασιζόμενοι σε κάποιες παραδόσεις που καταγράφηκαν παλιότερα, θα μπορούσαμε να σκιαγραφήσουμε την εδραίωση και την ανάπτυξη της μέσα από μια διαδικασία παρόμοια με αυτή που ακολουθήθηκε στα ημινομαδικά βλαχοχώρια των Γρεβενών [...] Η μικρή πολιτεία της Γράμμουστας πρέπει να δημιουργήθηκε με την συνένωση μικρότερων οικισμών –κατούνων–, που βρίσκονταν κατά μήκος της μικρής κοιλάδας των πηγών του Αλιάκμονα. Η συνένωση αυτή θα πρέπει να αναζητηθεί στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, αν όχι παλιότερα. Εκείνη την περίοδο σχηματίζονται ουσιαστικά τα βλαχοχώρια της βόρειας Πίνδου, όταν συγκεντρώνονται σε κάποιον προϋπάρχοντα οικισμό οι κάτοικοι μικρότερων για περισσότερη ασφάλεια. Στην τελική οικιστική της μορφή, πριν τη μεγάλη επίθεση και καταστροφή, ανάμεσα στο 1760 με 1770, είχε τρεις μεγάλες συνοικίες, που ήταν γνωστές με τα ονόματα των πρώτων ή κύριων οικιστών της. Αναφέρονται η κεντρική συνοικία του Χατζηστέργιου με την εκκλησία της Παναγίας και τη μικρή εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, η συνοικία των Πατσιούρα ή Πατσιαούρα με την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Λίγο νοτιότερα, στον δρόμο προς Αετομηλίτσα, υπήρχε ο μικρός οικισμός Πισκοχώρι [...]

Παρόλες τις επιθέσεις που δέχτηκε και τα παλιότερα κύματα εξόδων, θα μπορούσαμε να δεχθούμε πως, μέχρι την εποχή της αντιπαράθεσης με τον Αλή Πασά, η Γράμμουστα εξακολουθούσε να συγκεντρώνει ένα μεγάλο αριθμό κατοίκων. Μέχρι περίπου το 1790, ίσως να ανέβαιναν στη Γράμμουστα και στα γύρω λιβάδια μέχρι και 3.000 βλάχικες οικογένειες. Είναι σίγουρο πως η παραγωγική οικονομία της συμπλήρωνε την εμποροβιοτεχνική οικονομία των άλλων βλάχικων οικισμών του Γράμμου, όπως της Νικολίτσας και του Λιανοτοπίου. Είναι βέβαιο πως η οικονομική ευμάρεια των κατοίκων της Γράμμουστας είχε





Ο Γράμμος (ή Γράμμουστα) όπως είναι σήμερα.

ως αποτέλεσμα τη λειτουργία ελληνικού σχολείου, και μάλιστα σε εποχές (1756) που υπήρχαν ελάχιστα σχολεία, πέρα από τα γνωστά και μεγάλα κέντρα του ελληνισμού εκείνης της εποχής. Παρόλες τις δυσκολίες που βίωσαν οι κάτοικοι της Γράμμουστας, το σχολείο αναφέρεται πως συνέχισε να λειτουργεί γύρω στα 1800. Παρά τις εποχιακές μετακινήσεις των κοπαδιών η Γράμμουστα φαίνεται πως δεν ερήμωνε εντελώς την περίοδο του χειμώνα. Κάποιες οικογένειες βιοτεχνών δίχως κοπάδια παρέμειναν και περνούσαν τον χειμώνα δουλεύοντας τις παραγωγές τους.

Η ανάπτυξη όμως της οικονομίας οδήγησε σε υπερπληθυσμό των κοπαδιών και των ανθρώπων, ήδη πολύ πριν από την κρίσιμη περίοδο των γνωστών πληθυσμιακών ανακατατάξεων ανάμεσα στα 1769 και 1832. Το αποτέλεσμα ήταν να αναζητηθεί αλλού ζωτικός χώρος. Αρχικά ίσως στράφηκαν προς τις γειτονικές περιοχές της Βόρειας Ηπείρου. Οι μετακινήσεις και οι μετοικήσεις προς αυτές τις περιοχές έγιναν αδύνατες καθώς ενισχυόταν η θέση και η αντιπαλότητα των εξισλαμισμένων Αλβανών, τον 17^ο και 18^ο αιώνα, που αμφισβήτησαν τα προνόμια και την εξέχουσα θέση των χριστιανικών κοινοτήτων του Γράμμου. Η αντιπαράθεση με τους Τουρκαλβα-

νούς κράτησε χρόνια και η αντίσταση ήταν ισχυρή αλλά άνιση. Μέσα σε αυτό το αρχικό κλίμα της αντιπαράθεσης θα πρέπει ίσως να εντάξουμε μια παλιότερα καταγεγραμμένη παράδοση, η οποία αναφέρεται σε κάποια επίθεση που δέχτηκε η Γράμμουστα στις 15 Αυγούστου του 1760. Οι επιτιθέμενοι Τουρκαλβανοί προέρχονταν από τη γειτονική περιοχή της Κολώνιας. Παρόλη την αντίσταση των Γραμμουστιάνων, η επίθεση θα ήταν ιδιαίτερα σφοδρή, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να εγκαταλείψουν την πολιτεία τους στις διαθέσεις λεηλασίας των Τουρκαλβανών. Μετά από αυτό το γεγονός μόνο ένα μέρος των κατοίκων, ίσως μόνο το ¼ επέστρεψαν και πάλι στη μισοερείπωμένη και λεηλατημένη Γράμμουστα. Οι υπόλοιποι στράφηκαν προς το εσωτερικό της Μακεδονίας αναζητώντας ασφαλέστερα μέρη για τις οικογένειες και λιβάδια για το κοπάδια τους. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αυτοί που παρέμειναν στη Γράμμουστα ήταν πια πολύ λίγοι, σε σχέση με τον πληθυσμό που είχε κατά την περίοδο της ακμής της στα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Ίσως να μην αριθμούσαν περισσότερες από 400 οικογένειες. Πρέπει να αναφέρουμε πως οι επιθέσεις των Τουρκαλβανών δε σταμάτησαν και μετά την επιστροφή των κατοίκων. Συνεχίστηκαν με



περισσότερη σφοδρότητα, οπότε κατά το τέλος του 18^{ου} με αρχές του 19^{ου} αιώνα δέχθηκαν τη χαριστική βολή. Παράλληλα με τη δημογραφική μείωση ήρθε και η πολιτιστική παρακμή, καθώς τα πιο αξιόλογα μέλη της κοινωνίας της Γράμμουστας είχαν αναγκαστεί να εκπατρισθούν. Από μια πολύκοσμη και ακμαία πολιτεία η Γράμμουστα ήταν πλέον μια μικρή ορεινή κοινότητα ημινομάδων κτηνοτρόφων. Οι κάτοικοι έμειναν τα καλοκαίρια στα ελάχιστα από τα πέτρινα σπίτια της, που έστεκαν ακόμα όρθια, και το χειμώνα κατέβαιναν στα χειμαδιά κυρίως στο Άργος Ορεστικό, και λιγότερο στη Θεσσαλία».

Μετά τον εμφύλιο δεν ξαναχτίστηκε το παλιό χωριό. Μοιράστηκαν μεν οικόπεδα, αλλά σήμερα ελάχιστοι από τους παλιούς κατοίκους της Γράμμουστας έρχονται πλέον στο χωριό και διατηρούν κτηνοτροφία. Εξακολουθεί να υπάρχει η κοινότητα του Γράμμου, ενταγμένη στον δήμο Νεστορίου, με έδρα το Άργος Ορεστικό, όπου οι Γραμμουστιάνοι διατηρούν και τον δικό τους Πολιτιστικό Σύλλογο. Οι παλιότεροι κάτοικοι της Γράμμουστας που είναι διασκορπισμένοι σε πολλά μέρη της Μακεδονίας κρατάνε τις παραδόσεις τους με αξιόλογους πολιτιστικούς συλλόγους Γραμμουστιάνων.¹⁴ Στο χωριό υπάρχει κοινοτικό γραφείο, χτίστηκαν η Εκκλησία της Παναγιάς, γύρω στα είκοσι πέντε νέα πέτρινα σπίτια και δυο ξενώνες, ο δε δρόμος έχει ασφαλοστρωθεί. Οι περισσότεροι από τους νέους κατοίκους σήμερα είναι Ηπειρώτες Βλάχοι, Σαρακατσαναίοι κ.λπ.

Τα βλαχοχώρια του Σμόλικα

Άλλη ενδιαφέρουσα για μας περίπτωση είναι τα βλαχοχώρια που βρίσκονται στην περιοχή του Σμόλικα, που τα κατοικούσαν και τα κατοικούν ακόμη Βλάχοι.

Στη δυτική πλευρά του Σμόλικα, στην περιοχή της Κόνιτσας, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα υπήρχαν, σύμφωνα με καταγραφές του Π. Αραβαντινού, εκτός της Αετομηλίτσας, άλλα πέντε βλαχοχώρια που αριθμούσαν συνολικά 585 οικογένειες. Η Φούρκα (113 οικογένειες), το Δίστρατο (Μπριάζα, 108), οι Πάδες (163), τα Άρματα (40) και το Παλιοσέλι (161). Οι κάτοικοι των χωριών αυτών –που υπήρχαν ήδη και κατά τον 16^ο αιώνα σύμφωνα με τούρκικα κατάστιχα της εποχής– δεν μετακινούνταν και ζούσαν από τον μικρό αριθμό ζώων που διατηρούσαν και από μικρά τεμάχια γης, με τα οποία ασχολούνταν κυρίως οι γυναίκες. Οι άνδρες αναγκάζονταν να ξενιτεύονται σε

μακρινά μέρη της Μακεδονίας, των Βαλκανίων, μέχρι και την Κωνσταντινούπολη, προς ανεύρεση εργασίας.

Στην ανατολική πλευρά του Σμόλικα, στον νομό Γρεβενών, βρίσκονται τα τέσσερα γνωστά ορεινά καθαρά βλαχοχώρια της περιοχής, τα οποία παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και έχουν μελετηθεί αρκετά. Αξίζει να δούμε κάποια χαρακτηριστικά τους στοιχεία, καθώς η Αετομηλίτσα έχει σχεδόν παράλληλη διαδρομή και με αυτά. Στη σειρά από βορρά προς νότο, συναντάμε τη Σαμαρίνα, τη Σμίξη, την Αβδέλα και πιο πέρα το Περιβόλι. Για κάποια από αυτά υπάρχουν αναφορές ότι υπήρξαν ως οικισμοί και κατά τη βυζαντινή εποχή. Τα συγκεκριμένα χωριά δημιουργήθηκαν από συνενώσεις πληθυσμών που έγιναν περίπου από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Άλλα βρίσκονται ακόμα στις αρχικές τους θέσεις, ενώ κάποια έχουν μετακινηθεί σε άλλες τοποθεσίες.

Οι κάτοικοι των χωριών του Σμόλικα ήταν ανέκαθεν κυρίως κτηνοτρόφοι ημινομάδες, με μεγάλο αριθμό ζώων, ή κυρατζήδες. Παράλληλα, όμως, ανέπτυξαν και πλήθος άλλων επαγγελμάτων. Οι κτηνοτρόφοι με τους αγωγιάτες μετακινούνταν τον χειμώνα από τις σταθερές και οργανωμένες θερινές κοινότητες τους προς χαμηλότερα υψόμετρα και πεδιάδες της Θεσσαλίας, κυρίως, για τις ανάγκες των κοπαδιών τους. Αντίθετα, οι οικογένειες που ασχολούνταν με άλλα επαγγέλματα (βιοτεχνίες, εμπόριο κ.λπ.) εμφανίζονται να περνάνε τον χειμώνα και σε μεγάλα ή μικρότερα αστικά κέντρα. Υπήρχαν και λίγες οικογένειες που δε μετακινούνταν καθόλου. Οι Βλάχοι των χωριών αυτών από νωρίς αποτέλεσαν πυλώνες ανάπτυξης και στις περιοχές που ξεχειμώνιαζαν. Εκεί συνοίκησαν με τους ντόπιους πληθυσμούς ή δημιούργησαν καθαρά δικά τους βλαχοχώρια (κυρίως οι Περιβολιώτες).

Τα χωριά του Σμόλικα, ευρισκόμενα στο κέντρο σχεδόν της Πίνδου, επικοινωνούσαν πιο εύκολα και με τα βορειότερα (τη Μοσχόπολη, τα χωριά Γράμμου κ.λπ.), και με τα χωριά που είναι νοτιότερα (Βωβούσα, Μέτσοβο), καθώς και με την Ήπειρο (Ζαγοροχώρια κ.λπ.). Κατά τον 17^ο αιώνα μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} παρουσιάζουν συνεχή σχεδόν ευμάρεια και άνθηση. Κατά καιρούς όμως δέχθηκαν αρκετές επιδρομές εξαιτίας των οποίων πολλοί κάτοικοί τους αναγκάστηκαν σε εξόδους προς άλλες περιοχές της Μακεδονίας. Σε αντίθεση, όμως, με τα βορειότερα βλαχοχώ-





Η Αετομηλίτσα σήμερα.

ρια του Γράμμου, αυτά δεν καταστράφηκαν ούτε ερημώθηκαν ποτέ. Επίσης, δέχθηκαν Βλάχους και από άλλα βλαχοχώρια και περιοχές, οι οποίοι ενσωματώθηκαν πλήρως με τους άλλους κατοίκους.

Στα βλαχοχώρια του Γράμμου και του Σμόλικα υπάρχουν, όπως είναι φυσικό, και πολλές διαφορές. Για παράδειγμα, στο Ντένισκο μπορεί να υπήρχαν και άλλα επαγγέλματα πλην της κτηνοτροφίας και του αγωγιάτη, όμως δεν είχαμε ποτέ πολύ μεγάλη ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου, με αποτέλεσμα μέχρι σχεδόν τα μέσα του 19^{ου} αιώνα να μην ξεχειμωνιάζουν Ντενισκιώτικες οικογένειες σε μεγάλα αστικά κέντρα, όπως γίνονταν σε κάποια άλλα βλαχοχώρια. Παρ' όλες, όμως, τις διαφορές οι ομοιότητες που παρουσιάζει το Ντένισκο με τα υπόλοιπα βλαχοχώρια είναι περισσότερες. Το πλησιέστερο σε μας βλαχοχώρι, από κάθε άποψη, είναι η Γράμμουστα, στην οποία σταθήκαμε αναλυτικότερα. Τα δυο αυτά βλαχοχώρια διατηρούν ανέκαθεν, εκτός των άλλων, και συγγενικούς δεσμούς, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, ώστε οι εκατέρωθεν κάτοικοι να

τα θεωρούμε πάντοτε «αδελφά Βλαχοχώρια»¹⁵. Εκτός αυτών, τα δυο χωριά συνορεύουν και μοιράζονται το ίδιο βουνό, τον Γράμμο, κατέχοντας η μεν Αετομηλίτσα τις νότιες πλαγιές του, η δε Γράμμουστα τις βόρειες. Αλλά και με τα τέσσερα ορεινά βλαχοχώρια του Σμόλικα η Αετομηλίτσα παρουσιάζει σχεδόν την ίδια πορεία, όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

Ντένισκο:

Η εποχή των καλυβικών εγκαταστάσεων

Για την παρουσία των Ντενισκιωτών κατά τους βυζαντινούς χρόνους και στα πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας στην περιοχή του Γράμμου, έγινε αναφορά σε προηγούμενη ενότητα. Θεωρούμε, λοιπόν, σκόπιμο και προς αποφυγή περιττών επαναλήψεων, να αναφερθούμε μεν στις πρώτες καλυβικές εγκαταστάσεις στον Γράμμο, ξεκινώντας όμως την εξιστόρηση κυρίως από τη συνοίκηση των Ντενισκιωτών στους πρώτους μόνιμους οικισμούς, που έγινε κατά τον 16^ο αιώνα, όπως θα δούμε.

